

היבטים פוליטיים וארגוניים של העלייה ממרוקו בשנים 1949-1956*

הפעילות הציונית במרוקו החלה ב-1900, עם התיישבותו של הביל"ויי, הרופא הרוסי ד"ר יעקב ברלייבסקי, בתטואן שבצפון מרוקו, שם כונן עם פעילים מקומיים את אגודת "שיבת ציון" במסגרת ההסתדרות הציונית. באותה עת הוקמה אגודה נוספת במוגדור שבדרום-מערב מרוקו, ושמה היה "שערי ציון". זו הייתה, ככל הנראה, הקבוצה הראשונה שהפיצה את השקל הציוני בצפון אפריקה. אגודה שלישית, "אהבת ציון", נוסדה בסאפי. כל שלושת היישובים הללו היו ערי חוף, כלומר מקומות שאליהם חדרו רעיונות חדשניים בקצב מהיר בהרבה מאשר אל פנים הארץ, שם נוסדו אגודות ציוניות רק בשנים 1908-1911.

את הפעילות הציונית בעירן הקולוניאלי אפשר לחלק לשלוש תקופות. בשנים 1912-1925, תקופת התמסדות שלטון הפרוטקטורט הצרפתי לצד השלטון המרוקני, בלטה דמותו הרומינגטית של הנציב הכללי במרוקו הצרפתי, מרשל ליוטי (Lyautey), אשר ניסה בהצלחה מסוימת להגביל כל פעילות פוליטית, הן בקרב המשכילים המוסלמים והן בקרב האוכלוסייה היהודית. הפעילות הציונית, שהצטמצמה לאיסוף כסף למען המגביות הלאומיות - הקרן הקיימת לישראל וקרן היסוד - ולהפצת השקל הציוני, הוגבלה אף היא מדי פעם על ידי השלטונות הצרפתיים. במרוקו הספרדית, שם יסרו הספרדים פרוטקטורט משלהם ב-1912, נהנו הפעילים הציונים מחופש פעולה רב יותר משום שהמשכילים היהודים נטו לתקוף את צרפת ואת מדיניותה במרוקו, תופעה שנציגי ספרד קיבלו בברכה. גם בטנג'יר, שהוכרה ב-1923 כעיר בינלאומית, לא הוטלו מגבלות מיוחדות על הפעילות הפרו-ציונית, ושליחי המגביות שם (ובמרוקו הספרדית) פעלו בחופשיות.

בשנים 1925-1939 הוקמה, למעשה, התשתית הציונית במרוקו. בתקופה זו החלו להופיע עיתונים פרו-ציוניים, ושליחי המגביות פעלו ביתר חופשיות במרוקו הצרפתית. נושא הציונות המגשימה לא קיבל כל תמיכה או תנופה אפילו מצד הציונים הפעילים ביותר. רק לקראת אמצע שנות השלושים, עקב ההתפתחויות הפוליטיות בארץ ישראל ועקב הקשיים הכלכליים והחברתיים, שפגעו הן בשכבות

* מאמר זה מבוסס על נתונים המתייחסים למדיניותם של גופים שונים - ארגונים ציוניים למיניהם, מוסדות תרבות יהודיים שהיו פעילים במרוקו ותנועות נוער ציוניות ולא-ציוניות - שתרמו ישירות או בעקיפין לעליית הקהילה היהודית הגדולה ביותר בעולם המוסלמי לישראל לאחר קום המדינה. ב-1951 היו במרוקו כ-250 אלף יהודים: 210-220 אלף במרוקו הצרפתית 30-40 אלף במרוקו הספרדית ובטנג'יר. כ-100 אלף מהם הגיעו ארצה בשנים 1949-56.

הנמוכות והן בשכבה המשכילה המודרנית, הלכו והתרחבו שורות הפעילים הצינניים. האחרונים החלו לארגן (באישור השלטונות) קונגרסים מקומיים וחתרו לפעילות בעלת צביון פוליטי יותר, גם אם חשאי, כדי למנוע עימות עם השלטונות הקולוניאליים, עם אנשי השולטן, וכמובן גם עם תומכי התנועה הלאומית המרוקנית, שהייתה אמנם בחיתוליה, אך החלה להפיץ רעיונות פוליטיים. ב-1935 הוקם מנגנון עלייה זעיר ביזמת ציוני מקנס. גוף זה טיפח קשרים עם משרדי הסוכנות היהודית לארץ ישראל בירושלים, בעיקר בדבר מתן רשיונות עלייה למספר מצומצם של עולים.

הציננות המודרנית, החילונית והדתית (הפועל המזרחי) כאחד, השפיעה בעיקר על האליטה המשכילה, ואילו בקרב השכבות האחרות נשארה הציננות בגדר אותה שאיפה מסורתית עתיקת יומין לשיבת ציון. השאיפה להפוך לאזרחים צרפתיים לא הייתה נחלת כל יהודי מרוקו, אלא אפיינה בעיקר את האליטה ואת הדרור הצעיר בערים הגדולות, שנתחנך בבתי הספר של "אליאנס" ("כל ישראל חברים" – להלן: כ"ח).¹ אולם משנכזבה תקוותם זו, ולנוכח גילויים אנטישמיים ברחבי מרוקו בשנות השלושים המאוחרות (בהשפעת הפשיזם האירופי) והחקיקה האנטי-יהודית בתקופת וישי (1940–1942), שיהודי מרוקו – משכילים ולא משכילים כאחד – היו קרבן להם, החלה האליטה היהודית לגשש אחר פתרונות אחרים, אלטרנטיביים להתבוללות. חלקה פנה לקומוניזם ולסוציאליזם, וחלקה – לרעיון הצינוני. שליחי הסוכנות והמוסד העלייה ב', שהחלו להגיע למרוקו לאחר 1943, הקמת מדינת ישראל והתפתחויות פוליטיות אחרות לאחר מלחמת העולם השנייה נתנו אף הם דחיפה למגמה זו וזירזו את העלייה ממרוקו. וכך, עוד בתקופת מלחמת השחרור, במלחמה על שחרור הנגב, אפשר היה למצוא עולים צעירים ממרוקו בשורות הלוחמים.

1947 היא שנת ההעפלה מצפון אפריקה. בפעילות שאורגנה בסיוע המוסד העלייה וגופים ארצישראלים אחרים שפעלו באלג'יריה, ובסיוע ציונים מרוקנים, הוכרחו יהודים ממרוקו דרך העיר אוג'דה שעל הגבול האלג'ירי למחנות שהוקמו באזורי החוף של אלג'יריה, שם המתינו העולים לאניות, שעל סיפונן היו אמורים להפליג ארצה.²

ניסיונות ההעפלה לא תמיד עלו יפה. ב-10.5.1947 הגיעה למחנה טנס, 170 ק"מ מערבית לעיר אלג'יר, האנייה "יהודה הלוי", ועל סיפונה הפליגו ארצה 400

1 Michael M. Laskier, *The Alliance Israélite Universelle and the Jewish Communities of Morocco: 1862-1962*, Albany and Tel Aviv, לסקר, 1983, pp. 163-171, 210-211.

2 דמויות מרכזיות בתיאום מבצע ההעפלה היו: יאני אבירוב, שהגיע לאלג'יריה מנהלל; אפרים פרידמן, רפאל חמל ואחרים שהקימו את המחנה בטנס. יש לציין כי הבריחה מאלג'יריה התבצעה הן באופן אינדיבידואלי והן בקבוצות שארגנו קבוצות יהודיות, אישי ציבור ציוניים ופעילים צעירים.

מעפילים. ב-31 במאי היא הגיעה לחופי הארץ, נתפסה על ידי משמר החופים הבריטי, והמעפילים נשלחו לקפריסין. גורל דומה ציפה גם ל-411 המעפילים, רובם ממרוקו, שהפליגו מאלג'יר על סיפון "שיבת ציון" ב-16.7.1947. אנייה שלישית, "החלוץ", נתקלה בקשיים עוד בדרכה לחוף האלג'ירי ב-5.11.1947. המשטרה פתחה עליה באש, ורק 44 מעפילים הצליחו לעלות על סיפונה (השאר נותרו מאחור). אלה הגיעו לארץ ישראל, אולם במקביל עצרה משטרת אלג'יריה את פעילי ההעפלה, ובכך שמה קץ להעפלה מצפון אפריקה מחופי אלג'יריה.

בשנת 1948 ועד מרס 1949 התבצעה העלייה דרך מרסיי לכל אלה שהשיגו דרכונים – בדרך חוקית או באמצעות שוחד. הם הפליגו מקובלנקה למרסיי, ושם עברו לטיפולה של הסוכנות היהודית. אלה שלא הצליחו להשיג דרכונים – והם היו רבים – הוסיפו להסתנן לאלג'יריה באמצעות מבריחי גבולות ופעילים ציוניים, שם סיפקו להם שליחי המוסד לעלייה תעודות מזויפות, שבעזרתן המשיכו את דרכם לצרפת. רבים מהם נתפסו עוד בגבול האלג'ירי והוחזרו למרוקו. ידוע כי בפעולות ההברחה בשנים 1947–1948 סייעו חברי תנועות הנוער הפרו-ציוניות וגם ראשי הקהילה היהודית באוג'דה.³ כמו כן ידוע, שצעירים שהוברחו ממרוקו לאלג'יריה וכן פעילים ממרוקו שסייעו בהעפלה ובהברחה אומנו בג'זרו ובשיטות אחרות להגנה עצמית,⁴ כדי שלא יסגירו מידע על פעולות ההברחה אם ייתפסו על ידי משטרת מרוקו.

השלטונות הצרפתיים ניסו לסכל את ההגירה החשאית מחשש לתגובת השולטן, מוחמד ה-5, והלאומנים, ולפיכך הקשו על היהודים בהשגת דרכונים. אף על פי כן, ולמרות הצעדים שנקטה המשטרה – מעצרים ושילוח עולים חזרה – נמשכה הבריחה הלא-חוקית ממרוקו, בין היתר בסיוע מבריחים – בחלקם אנשי העולם התחתון. לפי עדותו של יעקב קראוס מהמוסד לעלייה ב' (להלן – המוסד לעלייה), יצאו את צפון אפריקה כולה, דרך אלג'יריה, בין אפריל 1947 לאפריל 1948 כ-1500 יהודים, רבים עם תעודות מזויפות. בין 15 באפריל 1948 ל-31 בדצמבר אותה שנה יצאו למרסיי מצפון אפריקה 8,994 יהודים, רובם ממרוקו.⁵

3 ראה, למשל, עדותו בכתב של קסטל כלב, חבר קיבוץ גבעת ברנר, שהיה בשליחות הסוכנות היהודית בצפון אפריקה ובאיטליה. (הערות נמצאת בארכיון המכון לחקר התפוצות, אוניברסיטת תל אביב).

4 שם. (קסטל כלב סיפר, כי בהגיעו לקובלנקה חיכה לו אחד מפעילי התנועה לעלייה חשאית. האחרון סיפר לו כי המשטרה המקומית חושרת בו ובאנשיו ועוקבת אחריהם. לקסטל התברר כי גם צעדיו מוגבלים ביותר. לאחר שעזב ריווח כי השליח שבא לקובלנקה אחרי, וכמוהו עם תעודות מזויפות, נאסר והוכה קשות).

5 יעקב קראוס, המוסד לעלייה, אל המחלקה לענייני היהודים במזרח התיכון, 3.2.1949, ארכיון ההגנה, תל אביב, תיק 14/5. קראוס מציין: "לאחר כישלון האנייה השלישית החליטו בהעברת עולים למרסיי בתעודות מזויפות. תמורה גדולה חלה בראשית ספטמבר 1948 שעה שהשלטונות הצרפתיים אפשרו להעביר את הפליטים המרוקנים באופן חוקי מאלג'יר למרסיי."

המוסד לעלייה, 1949 - 1952

ב-7 ביוני 1948 פרצו באוג'דה ובג'ראדה הסמוכה לה פוגרומים, שבמהלכם נהרגו יותר מארבעים יהודים וכמה מאות נפצעו. הרקע לפוגרום נעוץ, ככל הנראה, בהתגברות הכוחות הלאומנים במרוקו, בהמשך העלייה הסטיכית ממרוקו לישראל, בהקמת מדינת ישראל, ואולי גם בהסתה אנטישמית מצד כמה פקידים צרפתיים. הגורם המיידי לפוגרום היה נאום שנשא השולטן, מוחמד ה-5, שבו קרא לעולם הערבי לצאת למאבק נגד הציונות. השולטן אמנם הדגיש בנאומו, ששנתניו היהודים נאמנים לו, וכי אין לזהותם עם אחיהם ב"פלסטינה הכבושה", אך הוא לא הצליח להרגיע את הרוחות בקרב המוסלמים.

האומנם היו המוסלמים הלאומנים אחראים לפוגרומים? קראוס, איש המוסד לעלייה, כתב ב-1949:

השלטונות הצרפתיים מתעלמים בקביעות ממצבם של היהודים. לא עשו מאומה למען תיקונו ומאידך נלחמים בעלייה. היהודים שימשו בדרך שלילית נושא להתעניינותם ביוני 1948: הפרעות ביהודים באוג'דה וג'ראדה אורגנו על ידי הצרפתים (מכל מקום בוצעו בהתעלמותם המכוונת), למען שמש תירוץ לפעולות דיכוי נגד הערבים. רק לפני חודשיים [דצמבר 1948] נוכחו השלטונות כי אין בכוחם לעצור את בריחת היהודים והחלו מתפשטים דרכים לבוא במגע עמנו לשם מציאת הסדר משותף.⁶

בעקבות הפוגרומים באוג'דה ובג'ראדה ועקב בעיות שעוררה העלייה המחתרנית, החלה הנציבות הצרפתית ברבאט לגלות בהדרגה נכונות לשנות את מדיניותה כלפי העלייה. מה היו הצעדים המעשיים שהביאו לכלל שינוי זה – על כך חלוקות הדעות. ביקורו של מרק ירבלום, נשיא הפדרציה הציונית בצרפת, בדצמבר 1948 בצפון אפריקה היה הניסיון הראשון, ככל הנראה, להגיע להסכם עם הנציבות הצרפתית במרוקו. ירבלום דרש מהנציב הכללי הצרפתי, הגנרל ז'ואן, כ-2,500 רשיונות יציאה לחודש דרך קובלנקה למרסיי. ז'ואן וסגנו, פרנסיס לקוסט, לא התחייבו להיענות לבקשה, אך תמכו באפשרות של עלייה במסגרת לגלית למחצה.⁷ לעומת זאת, רלף ספניאן, נציג "היאס" בצרפת, נפגש עם השלטונות הצרפתיים במרוקו בתחילת 1949 על מנת להשיג רשיונות יציאה לעליית הנוער. מתברר כי ספניאן קיבל הבטחה בעל פה כי השלטונות הצרפתיים ברבאט יתירו ל-2,000 יהודים לצאת כל חודש, בתנאי שהיציאה תבצע בסודיות מוחלטת. ספניאן, שפעל על דעת עצמו ובל

6 שם, שם.

7 Marc Jarblum, "Report on My Visit to North Africa", 17.1.1949,

ארכיון הג'וינט, ירושלים, מיכל 149B.

8 דו"ח מצב הבריחה העלייה ממרוקו, ללא חתימה או תאריך, ארכיון ההגנה 14/5.

אישור מהמוסד לעלייה ומהסוכנות היהודית, גרם לסיבוכים, אך ברור היה לאחר היזמות של ירבלום וספניאן, שהצרפתים ברבאט מגלים יותר הבנה לנושא העלייה.⁸ בפברואר 1949 נעשה ניסיון נוסף, הפעם מטעם הציונים במרוקו, להגיע להסכם עם השלטונות ולגבש תכנית לעלייה. ובאותו חודש נפגש ירבלום עם ז'ואן בפריז והחלו מגעים להגשמת התכנית.⁹

המפנה הממשי חל בעקבות פגישה שהתקיימה ברבאט ב-7 במרס 1949 בין ז'ואן לז'ק גרשוני, שהציג את עצמו כנציג הסוכנות בצרפת. (המקורות מגדירים אותו כאישיות הקשורה למוסד לעלייה ולפדרציה הציונית בצרפת, וכפעיל מיליטנטי במפלגת פועלי ציון בצרפת.) בפגישה זו גיבשו השניים תכנית, שאמורה הייתה לשים קץ לבריחה המחתרתית. האם היה קשר בין מאמצי ירבלום, ספניאן וציוני מרוקו לבין ביקורו של גרשוני במרוקו? ככל הנראה מילא ירבלום, שפעל רבות בענייני עלייה, תפקיד מרכזי בפרשה, אך אין להרחיק לכת ולהגיע על סמך זאת למסקנה חד-משמעית שירבלום הוא שהיה אחראי לפתיחת שערי העלייה ממרוקו. במכתב של גרשוני אל ז'ואן מ-9 במרס התווה תכנית פעולה, שלפיה ייפתח בקזבלנקה משרד עלייה, שיפעל בשיתוף פעולה עם הארגון הציוני המקומי ובמסווה של סוכנות סעד; במשרד יפעלו מומחים לנוהלי הגירה; כל הפעילות תבוצע בצנעה מירבית; העלייה לא תהיה מסיבית, אף שתותר – במידת האפשר – הגירה מתמדת.¹⁰

במהלך אותה תקופה, לאחר מגעים נוספים בין הנציבות הצרפתית וגרשוני, נפתח בקזבלנקה משרד לענייני עלייה, "קדימה" (Cadima), ברחוב Lieutenant Bergé מס' 13, וכן סניפים של המשרד המרכזי ברחבי מרוקו. גרשוני ביקש מכסה בת 1,500–2,000 מהגרים בחודש, אך הצרפתים אישרו מכסה של 600 איש בלבד. כך הונח אפוא היסוד להגירה רשמית למחצה. את העלייה באמצעות "קדימה" ארגן המוסד לעלייה. אם בתקופת המנדט הבריטי בארץ ישראל עסק המוסד לעלייה בארגון הבריחה וההעפלה, לאחר קום מדינת ישראל הוא פעל כזרוע המבצעת של הסוכנות. משרדו המרכזי שכן בפריס, ובראשו עמד יוסף ברפל, אישיות מרכזית

9 שם. ראה גם מקור בהערה 5.

10 ז'ק גרשוני אל גנרל אלפונס ז'ואן, קזבלנקה, 9.3.1949, ארכיון ההגנה 14/5. בנושא זה ראה גם את מכתבו של פסח שנער, מחלקת המחקר של משרד החוץ, אל אורי לובראני, מזכיר שר החוץ, 22.6.1953 (סודי), גנוז המדינה (להלן: ג"מ), מ.חץ 2398/1A. לפי אחת הסברות, מדיניות צרפת במרוקו הייתה לאפשר עלייה מתמדת, אך כל עוד מספר העולים כל חודש לא עלה על שיעור הריבוי הטבעי. סברה זו עדיין יש להוכיח, שכן מאז 1954 יצאו ממרוקו כל חודש יותר מ-600 יהודים, ולמרות הסתייגות השלטונות רק לעתים רחוקות נבלמה העלייה. יש לציין כי לקוטט טען שהוא האיש שפתח ב-1949 את שערי מרוקו לעלייה רשמית למחצה, וכי הוא ששכנע את הממונים עליו, כולל שר החוץ הצרפתי רובר שומאן, כי אין בסיס משפטי למניעת העלייה. הוא סיפר כי התיידד עם גרשוני, וכי לפי ההסכם עמו הוגבלה העלייה ל-600 נפש בחודש. ראה: יעקב כרוז, שגירות ישראל בפריז, אל הקריה, תל אביב, 20.5.1955 (כמוס), ג"מ, מ.חץ 2398/1A.

בתולדות ההפעלה. כאשר הצליח גרשוני להגיע להסכם עם הצרפתים בדבר העלייה ממרוקו באמצעות המוסד לעלייה, ראה ברפל בהתפתחות זו הישג פוליטי לארגונו.¹¹ לעומת זאת, יצחק רפאל, ראש מחלקת העלייה בסוכנות, נטה לראות במוסד לעלייה "מחלקת הסעה" של הסוכנות, הסעה ברכבות, באניות ובמטוסים ודרך חברות נסיעות שונות.¹²

בראש משרד "קדימה" בקזבלנקה ומחנה המעבר לעולים (לפני צאתם למרסיי) בדרך מאזגן (בין קזבלנקה למאזגן) עמד סמי הלוי – פעיל מטעם המוסד לעלייה באירופה בשנות הארבעים ושומר ראשו של דוד בן-גוריון בשלהי שנות הארבעים. הלוי ניהל את מנגנון העלייה במרוקו הצרפתית מאז הסכם גרשוני-ז'ואן ועד סוף 1951. הוא הוחלף בתפקידו על ידי שאול גואטה ב-1951 ועל ידי זאב חקלאי ב-1952.

הטיפול בענייני העלייה נעשה על ידי אנשי המוסד לעלייה בסיוע ועדי עלייה ופקידים מקומיים. חלק ניכר מהיהודים שיצרו קשר עם פעילי "קדימה" הגיע לקזבלנקה ולערים אחרות מכפרים נידחים בדרום מרוקו, ואלה ביקשו לעלות ארצה כדי להיחלץ מתנאי העוני והמצוקה. גם היהודים העירוניים שביקשו לעלות באותה תקופה הגיעו ברובם מן המלאחים (גטאות) הדחוסים ומקרב השכבות העניות.

בשנים 1949–1952 הוטחה ביקורת נוקבת על המוסד לעלייה במרוקו הן מצד גורמים שונים בירושלים ובמשרדי הסוכנות בפריז, שטענו כי אנשי המוסד ניסו להעלות יותר יהודים מהמכסות שקבעה הסוכנות, והן מצד האוכלוסייה היהודית במרוקו, שקבלה על כי אנשיו סגרו משרדי עלייה בערי השדה, פיטרו עובדים מקומיים, והפכו לשוטרים שתפקידם לעצור את גלי העולים (ב-1949–1950).¹³ התפתחות זו באה עקב החלטות שנתקבלו בירושלים להאיט את קצב העלייה ממרוקו באופן זמני ולהעניק עדיפות לעליית הצלה מתימן, מעירק ומרומניה. גם הצרפתים לא תמיד עמדו בהבטחותיהם ולחצו מדי פעם לצמצם את היקף העלייה.

אלה לא היו היחידים שמתחו ביקורת על המוסד לעלייה במרוקו. אנשי עליית הנוער במרוקו ובירושלים טענו כי אנשי המוסד לעלייה חרגו מסמכויותיהם ונטלו על עצמם תפקידים שנועדו במקורם למנגנון שפעל במרוקו מאז 1949. מפלגת פועלי ציון בקזבלנקה (בהנהגת יאני אבידוב מנהלל והציוני המקומי, שמואל כגן) טענה, כי הטיפול בארגון גרעינים למושבי עולים ובבחירת החומר האנושי למטרה זו נכלל בתחום סמכותה. הנהלת "המחלקה לענייני היהודים במזרח התיכון" (ורוע של הסוכנות) האשימה את המוסד לעלייה בחתרנות נגד שליחיה, שרובם היו חברי מפ"ם. (אנשי המוסד לעלייה במרוקו היו ברובם פעילים במפא"י.) אל מקהלת המאשימים הצטרף גם יצחק רפאל, ראש מחלקת העלייה בסוכנות, שהחל מ-1950

11 יוסף ברפל, פריז, אל המוסד לעלייה בתל אביב, 20.8.1949, ארכיון ההגנה 14/5.

12 תום שגב, 1949 – הישראלים הראשונים, תל אביב תשמ"ד, עמ' 113.

13 המוסד לעלייה, פריז, אל המוסד בתל אביב, 12.10.1950, ארכיון ההגנה, 14/5.

עשה כל מאמץ לנטרל את המוסד לעלייה ולהעביר את סמכויותיו ואת תפקידיו לידי מחלקת העלייה של הסוכנות.

למרות ההאשמות שרק מקצתן מפורטות כאן, היו אלה שליחי המוסד לעלייה שהקימו את התשתית לפעילות העלייה במסגרת החוקית למחצה, ושהתמודדו עם כל האתגרים והסכנות שהיו כרוכים בפעולה ישראלית על אדמת מדינה מוסלמית בתקופה שלאחר קום מדינת ישראל. בפעולתם זו הם נעזרו ברופאים מקומיים וברופאים יהודים מטעם ארגון או"ה שפעל במקום (רופאים אלה הוחלפו ב-1951 על ידי צוותי המיון שנשלחו מישראל), בהכנת העולים לעלייה ובבדיקות הרפואיות.

על מימון העלייה בשנים 1949–1951 היה מופקד ארגון הג'וינט, שעד 1950 גם מימן את פעולות "מגן" במרוקו, ושכ-1949 הלווה כספים לצורך הקמת "קדימה"¹⁴.

לצד המוסד לעלייה, כולל מנגנון ההסעה ומחנה המעבר, הוקם משרד מטעם הסוכנות (Agence Social Juive) בראשות General D'Amade מס' 55, שבראשו עמד במשך תקופה קצרה ז'ק גרשוני המוזכר לעיל, איש מפלגת פועלי ציון בצרפת. הסכסוכים האישיים והמחלוקות בנושא חלוקת הסמכויות הפוליטיות בינו לבין סמי הלוי עוררו זעם ותסכול בקרב השליחים ומנהיגי הפרציה הציונית במרוקו, וגרשוני, אשר צבר השפעה רבה אצל חוגי הנציבות הצרפתית ברבאט, נטש את תפקידו ועזב את מרוקו. הסכסוכים בין המוסד לעלייה ומנגנון הסוכנות במרוקו (שכלל את המחלקה לענייני היהודים במזרח התיכון ואת עליית הנוער) גרמו פיצול ארגוני ואיימו למוטט את המפעל הציוני במרוקו. אף שהצרפתים התירו פעילות ציונית דיסקרטית, הנטיות הפוליטיות של שליחי תנועות הנוער והמפלגות מישראל ומצרפת היו לצנינים בעיניהם. כפי שאראה בהמשך, הצרפתים לא היססו לעצור את שליחי המחלקה לענייני היהודים במזרח התיכון, לחקרם, ובדצמבר 1950 גם לגרשם מאדמת מרוקו.

מכל מקום, העימותים בין אנשי הסוכנות (גם בינם לבין עצמם) לבין נציגי המוסד לעלייה במרוקו, ובין מחלקת העלייה של הסוכנות בישראל ובצרפת לבין נציגי המוסד לעלייה בפריז, וכן נסיבות פוליטיות אחרות שאינן שייכות לתחום מחקרי, הביאו את הקץ על פעילותו של המוסד לעלייה במרוקו ב-31 במרס 1952. את עיקר רכושו בצפון אפריקה העביר המוסד לעלייה לידי מחלקת העלייה של הסוכנות, והשאר נמסר למוסד החדש שהקים איסר הראל. מנגנון "קדימה", כולל מחנה המעבר, הפך אפוא לגוף סוכנותי. זאב חקלאי, שיצא לשליחות במרוקו בתחילת 1952 כשליח

14 ויליאם ביון, קובלנקה, אל מוריס לאוב, פריז, 2.2.1951, ארכיון ההגנה א' 14/5. לא ברור בשלב הנוכחי של מחקרי, אם הג'וינט העניק תמיכה כספית במרוקו לעלייה ב' בשנים 1947/48, ובאיוז מידה – אם בכלל – לאחר 1951: בתקופת עלייה ב' השנייה בשנים 1956–1961, ובשנים 1961–1964 – עקב חידוש העלייה על ידי המלך חסן השני.

המוסד לעלייה, פעל החל מאביב 1952 כמנהל "קדימה" שבחסות הסוכנות. ב-1955 הוחלף על ידי עמוס רבל, שניהל את מנגנון העלייה עד קיץ 1956 ושימש איש קשר של "המוסד" בתחום המודיעיני.

האם הביאה השתלטות הסוכנות על מנגנון קדימה ליתר ליברליות מצד הצרפתים כלפי מפעל העלייה? הצרפתים אמנם אפשרו לפעילות זו להימשך, אולם מכאן ועד לתמיכה של ממש – המרחק רב. במרס 1953, למשל, כתב חקלאי לרוד בן-גוריון, כי בתקופה האחרונה חל שינוי לרעה ביחס הממשל הצרפתי לעבודת הסוכנות. עד אז, טען חקלאי, גילו הצרפתים יחס אוהד והוא עמד בקשרים טובים עם השלטונות המרכזיים ועם מרבית הרשויות האזרחיות והצבאיות בכל רחבי מרוקו. את השינוי הזה ייחס חקלאי לתקריות האלימות שבין השלטונות הצרפתיים ללאומנים מרוקנים בדצמבר 1952. לאור מאורעות אלה, טען חקלאי, שקלו הצרפתים מחדש אם מוטב, למען האינטרסים שלהם, לסכל את עליית היהודים – מיעוט שאפשר היה לסמוך עליו יותר מאשר על המוסלמים. חקלאי גם הוסיף, כי לאחרונה גבר לחץ המוסלמים המתנגדים לעליית היהודים לישראל.

הדברים האלה נאמרו באזני באופן הגלוי ביותר על ידי הפקידים האחראים ביותר של השלטון הצרפתי כאן. על כך יש להוסיף גם התנגדות מסוימת של חלקים קטנים של היהודים המקומיים מתוך גישה של "מה יפית" לגבי הצרפתים או הערבים, והעושים פעולתם בכיוון זה בסתר נגרנו. אין גם לדעת כמה זמן ישררו עוד יחסי שלום בין היהודים והערבים, אבל אף אם נניח, כי הם יתמידו עוד זמן ממושך, יש לקחת בחשבון כי הצרפתים יגבירו לעתיד לבוא את התנגדותם לעלייה ויש בידיהם להקטינה... ולהביאה לידי מספר ועומ ביותר.¹⁵

אך למרות הקשיים הללו, ציין חקלאי במכתב למשה שרת כעבור שנה בלבד, כי כללית ברוב הערים הגדולות מגלות הרשויות הצרפתיות יחס אוהד כלפי פעילות העלייה, וגם באותם כפרים נידחים שבהרי האטלס (בדרום מרוקו), שעד כה נאסרה הפעילות בהם, היא הותרה עתה. חקלאי גם רמז כי יש מקום להפעיל לחץ בנידון מצד משרד החוץ הישראלי על ממשלת צרפת.¹⁶

מ-1949 ועד 1956 התבצעה אפוא העלייה ממרוקו בידיעת הרשויות הצרפתיות ובסיוע מחלקות שונות של הסוכנות היהודית, שפעלו בחסות מוסדות חינוך וסעד של הקהילה המקומית. בין המחלקות המסונפות לסוכנות היהודית, שנטלו חלק בפעילות זו וכן בפעילות התרבותית, בחלקן עוד לפני 1949 ובחלקן החל מ-50 / 1949, היו: נציגות של ההסתדרות הציונית בענייני הסברה, המחלקה לענייני יהודים במזרח התיכון, המחלקה לחינוך תורני בתפוצות, מחלקת העלייה שיוצגה על ידי

15 זאב חקלאי, קובלנקה, אל דוד בן-גוריון, 15.3.1953, ג"מ, מ. חץ 2398/1A.

16 זאב חקלאי, קובלנקה, אל משה שרת, 25.5.1954, ש.מ.

"קרימה", שהייתה גם אחראית למחנה העולים בדרך מאזגן, וכן עליית הנוער, המחלקה לענייני הנוער והחלוץ ומנגנון צוות המיון, שכלל רופאים אשר קבעו מי בקרב המועמדים לעלייה מתאים מבחינה בריאותית ומבחינה סוציאלית.

מדיניות ההגירה של הסוכנות היהודית ומדינת ישראל

האקוויטיבה הציונית, ההסתדרות הציונית, מחלקת הקליטה של הסוכנות וההנהגה בישראל גרסו בתחילת שנות החמישים, ואולי אף לפני כן, שבהתחשב במצב הכלכלי הקשה של ישראל בשנים הראשונות שלאחר קום המדינה, ולאור העובדה שליהדות מרוקו לא נשקפה סכנת חיסול פיזית, אין הצדקה לעליית הצלה מיידית ממרוקו. במרוקו עצמה היו השליחים חלוקים ברעותיהם בנושא זה, וחלקם תבעו ב-1954 (ועוד לפני כן) עליית הצלה או לפחות הגברת העלייה; אולם למרות תביעה זו החליטו הסוכנות וחלק מהמנהיגות בישראל, כי מוטב להכשיר תחילה אותם יהודים המבקשים לעלות לישראל, הן מבחינה חינוכית והן מבחינה חברתית לקראת עלייתם ארצה. טענה זו נשמעה במיוחד מצד אנשי מחלקת הקליטה. ניסיון העבר לימד, כך נאמר, שחלק מהעולים ממרוקו, שהגיעו ארצה ללא כל הכנה לקראת הצפוי להם בארץ, חזרו למרוקו. בשנים 1949–1953 שבו למרוקו כמה אלפי יורדים, ואלה תיארו את החברה בישראל באור שלילי למדי.

בנוסף להחלטה להאיט את קצב העלייה ממרוקו, אימצה הסוכנות היהודית באופן פורמלי החל מחודש נובמבר 1951 מדיניות של סלקציה בעלייה, תוך מתן עדיפות לצעירים, עובדים או עובדים-בכוח. בנושא רגיש זה של הגירה סלקטיבית ו / או איכותית היו מעורבים כל הארגונים היהודיים הגדולים שפעלו במרוקו: כ"ח, הג'וינט, אורט, או"ה, הקונגרס היהודי העולמי והוועד היהודי האמריקני, וכמובן גם הסתדרות ציוני מרוקו.

כהצדקה לסלקציה נטען, שישראל ממילא לא תוכל לקלוט בבת אחת את כל יהודי מרוקו, שקצב הריבוי הטבעי שלהם מהיר ביותר, במיוחד לאור המצב הכלכלי הקשה בארץ. מנגד טענו אחרים, שאף שאין צורך בעליית הצלה ממרוקו, משפיעה הסלקציה לרעה על יהודי מרוקו. סמואל ל. הבר, מנהל מנגנון הג'וינט במרוקו מאמצע שנות ה-50, טען שמדיניות העלייה הסלקטיבית שנוקטת הסוכנות היהודית מגבירה את מצוקת יהדות מרוקו, שכן הבריאים והכשירים יחסית עוזבים ומותירים מאחוריהם משפחות ללא מפרנס. לדבריו, עלה מספר הנזקקים לקצבת סעד בכמה קהילות בשנת 1953 על 50%. את העיר מאזגן, למשל, עזבו באמצעות הסוכנות היהודית בין אוקטובר 1955 למאי 1956 1,600 מכלל 3,000 יהודי הקהילה. מתוך 1,400 הנותרים נזקקו כ-800 לסיוע כלכלי.¹⁷

Samuel L. Haber, "Morocco: Report", AJDC Country Directors Conference, 17 October 1956, p. 16 (החומר נמצא בארכיון הג'וינט בירושלים ובניו יורק). נציגי הסוכנות ומדינת ישראל טענו, לעומת זאת, כי מיון העולים נעשה על בסיס משפחתי ולא על בסיס אינדיבידואלי.

אחת התקנות שקבעה הסוכנות היהודית הייתה, שבמשפחה המועמדת לעלייה חייב להיות לפחות גבר אחד, אב או בן, בגיל שבין 18–35, המסוגל לפרנס את משפחתו ובמצב בריאות סביר. כמו כן קבעו תקנות הסוכנות, כי אין לאשר עלייה למשפחה, שאחד מבניה משותק, חולה נפש, מפגר או חולה במחלה חשוכת מרפא או מדבקת (מצב בריאותי, פיזי ונפשי שימש קריטריון עיקרי בסלקציה). אף שהסלקציה הכבירה זמנית על אלפים רבים של יהודים שביקשו לעלות לישראל בכל מחיר, הודה סמואל הבר עצמו, שהיו אחרים שדחו את העלייה מרצונם, בשל המצב הכלכלי הקשה בארץ. הבר ציין – ובצדק – שההגירה לישראל הגיעה לממדים גדולים יותר רק בשנים 1954–1955, משהחרף מצבם הכלכלי והפוליטי של יהודי מרוקו, שהיה עד אז איתן יחסית (ראה טבלה 1).

טבלה 1: הגירה יהודית ממרוקו לישראל: 1948–1956

השנה	נתוני הסוכנות	נתוני הגוינט
1948–1949	8,000	–
1950	4,980	–
1951	7,770	6,400
1952	5,031	4,683
1953	2,996	2,423
1954	8,171	10,261
1955	24,994	26,861
1956	36,301	28,553

Michael M. Laskier, "Zionism and the Jewish Communities of Morocco: 1956-1962", *Studies in Zionism*, Vol. 6, No. 1 (1985), p. 127

ואמנם, יהודים רבים, שחיו במרכזים העירוניים, דחו את עלייתם בעקבות השיפור שחל במצבם הכלכלי בשנים 1952–1953, לאחר שהאמריקנים הקימו בסיסים צבאיים, בהם העסיקו יהודים. גורם שני לדחיית העלייה היה הקושי שבמכירת נכסי דלא-ניירי ברווח נאה, אם בכלל. בעייה זו לא הייתה קיימת, כמובן, בקהילות היהודיות הקטנות יותר שבאזורים הכפריים ובהרי האטלס, שרוב היהודים בהם היו

חסרי רכוש. באשר לסיכויי ההגירה ממרוקו כתב הל לרמן, מומחה לענייני הקהילות היהודיות שבצפון אפריקה, כי כל עוד אין הסכנה הנשקפת ליהדות מרוקו מוחשית ממש והיא בבחינת איום מעורפל בלבד, לא יעזבו יהודי מרוקו בהמוניהם.¹⁸ ייתכן שלרמן הרחיק לכת בטענתו זו. מכל מקום, יוסף שכטמן, מהמבקרים החריפים ביותר של מדיניות הסלקציה, הודה אף הוא ש"רגיעה יחסית במתח הפוליטי במרוקו [בשנות ה-50 המוקדמות] הפחיתה את מספר המהגרים."¹⁹ המצב השתנה, כאמור, מקצה לקצה במחצית השנייה של 1954, שאז החלה עלייה בקנה מידה נרחב.

מה גרם לשינוי בשנים 1954-1955? ב-3 באוגוסט 1954, בעת מהומות שחוללו הלאומנים וקבוצות טרור שונות במגמה ללחוץ על הצרפתים להחזיר את השולטן מוחמד ה-5 (שהוגלה באוגוסט 1953 למדגסקר בשל נטיותיו הפרו-לאומניות) ולהעניק למרוקו עצמאות – נהרגו בעיר פטיאן שבעה יהודים. גל מהומות נוסף פקד את יהודי מרוקו ביולי-אוגוסט 1955, חודשים ספורים בלבד לפני קבלת העצמאות. במהומות אלה הותקפו יהודים בקזבלנקה, במאזן ובסאפי, ונגרם להם נזק כבד בגוף וברכוש. השאלה אם התקפות אלה אורגנו בכוונה תחילה על ידי הלאומנים – איננה רלבנטית להקשר שלנו. אולם אירועים אלה זרעו פחד בקרב האוכלוסייה היהודית. חלק סברו, שההתקפות על היהודים היו פרי תכנון מוקדם; אחרים גרסו, שהם נפלו קרבן למאבק בין תומכי השולטן הגולה לבין העראפיסטים, תומכי מוחמד בן עראפא, בן המשפחה המלכותית שהמליכו הצרפתים. המאבק בין הפלגים היריבים נמשך גם לאחר שובו של מוחמד ה-5 למרוקו בנובמבר 1955. בערים שבהן שלטו העראפיסטים חששו היהודים, שההתקפות נגד העראפיסטים יכוונו גם כנגדם.

ב"מוסד לתיאום", שבו היו מיוצגים מאז 1950 מנהיגי הסוכנות ונציגי ממשלת ישראל ושרן בענייני עלייה והתיישבות בכלל, הועלתה בעיית יהודי מרוקו החל משנת 1954. הפעילים בגוף זה הבינו כי לאור הלחץ המופעל על צרפת, תיאלץ ממשלתה להכניס תיקונים בפרוטקטורט המרוקני. הם קיוו, עם זאת, כי הצרפתים יישארו בצפון אפריקה, שכן ניתוק האזור פירושו יצירת מחיצה בין צרפת לבין מושבותיה באפריקה המרכזית והמערבית. בעת ובעונה אחת, לדעת רוב חברי המוסד לתיאום, לא נשקף עתיד מזהיר לקהילות היהודיות במרוקו. היהודים לא ראו את עצמם מעולם כחלק מהאוכלוסייה המקומית, וברור היה שככל ששליטתה של צרפת תיחלש, כן תגבר הסכנה לעצם קיומם. יתרה מכך, היהודים היוו את שכבת הביניים בין המוסלמים לבין האירופים. אולם עם היחלשות ההשפעה הצרפתית ועליית שכבות חדשות מקרב המוסלמים, נשקפה סכנה גם לפרנסתם. ולא פחות חשוב, לעומת התנועה הלאומית בתוניסיה למשל, שהייתה מתונה, רפורמיסטית ושוויונית,

Hal Lehrman, "North Africa's Dilemmas for American Jewry", *Commentary*, 18
March 1955, p. 216

Joseph Schechtman, *On Wings of Eagles*, New York 1961 (להלן: שכטמן) p. 289 19

הושפעה תנועת השחרור המרוקנית, האיסקלאל, ממגמות דתיות-פונדמנטליסטיות. חרף זאת לא ננקטו צעדים לעליית הצלה, שתביא לחיסול מידי של גלות מרוקו. מבחינה כלכלית היה מצב היהודים בשנים אלה חמור ביותר. במאזן, למשל, ראו בהגירה לישראל ולאוצרות אחרות פתרון למצוקה הכלכלית. מקור הפרנסה העיקרי במאזן היה חקלאות, אולם היהודים שם כמעט שלא עסקו בחקלאות, ואילו בענפי התעשייה חדלו בשנים הללו מעסיקים מוסלמים וצרפתים כאחד מלהעסיק יהודים, מחשש שבקרוב יהגרו לישראל. מצב דומה שרר גם באמיזיז שבדרום מרוקו. בנובמבר 1955, ערב קבלת העצמאות, טענו מנהיגי הקהילה היהודית, שעל המוסלמים באמיזיז ובמקומות אחרים בדרום מרוקו מופעל לחץ להחרים את העסקים היהודיים. הלאומנים הערבים לחצו על בני עמם לא לקנות מיהודים ולא להתזיר להם חובות, בטענה שכסף זה עתיד להישלח לישראל לתמיכה ב"תוקפנות הציונית" נגד מצרים.²⁰

בסתיו 1955 החלו מנהיגי הסוכנות וממשלת ישראל לראות בעלייה מוגברת ממרוקו משימה רחופה. השיחות בין ממשלת ישראל לממשלת צרפת באמצעות השגריר הישראלי בצרפת, יעקב צור, הפנייה של משה שרת לשגריר צרפת בישראל לזרז את העלייה ממרוקו, משלוח "מתנדבים" מישראל ב-1955 או במחצית הראשונה של 1956 כדי להכין את הקרקע לאפשרות של עלייה חשאית – כל אלה העירו בבירור על השינוי שחל בעמדת המנהיגות בישראל ועל מגמה להגמיש את כללי העלייה הסלקטיבית. עם זאת עדיין לא הוחלט על עליית הצלה, אם כי היו תומכים לרעיון²¹ שטענו כי נעשה משגה חמור בכך שלא העלו מספר רב יותר של יהודים בעבר.

יחס הארגון הציוני המרוקני לעלייה

הארגון הציוני המרוקני לא זכה להכרה רשמית של הפרוטקטורט הצרפתי, והוא פעל ברציפות תחת שמות שונים החל מהשנים 1923–1924 ועד עצמאותה של מרוקו, להוציא את תקופת וישי ואת שנת 1948. מאז אביב 1949 פעל הארגון בשיתוף פעולה – גם אם לא הרוק תמיד – עם שליחי הסוכנות היהודית. ההנהגה המרכזית של הארגון הייתה מורכבת מציונים ותיקים, רובם פעילים עוד לפני מלחמת העולם השנייה.²² יושב ראש הארגון בשנות ה-50 היה פול קלמרו, סוחר

20 לסקר, אליאנס, עמ' 277. ב-1956 כבר היה ידוע שההתקפות על היהודים ב-1954/55 לא היו כה חמורות כפי שסברו תחילה. עם זאת, אלה היו שנים קשות ליהודים מבחינה פסיכולוגית, והן נתנו רחיפה לעלייה.

21 שמואל שגב, מבצע יכין, תל אביב 1984 (להלן: שמואל שגב). עוד ב-1954 אישרה הסוכנות לשליחיה במרוקו להעלות מספר גדול מהרגיל של יהודים מהרי האטלס, ושלחה לצורך כך למרוקו את יהודה גרינקר מתנועת המושבים, איש נהלל.

22 בין הפעילים: הלן קאוס-בן-עטר, ג'ר. טולרנו, ג'ר. בן אסרף, סלומון קגן, שמואל אלמליח, מ. מרציאנו, סמואל-דניאל לוי, ס. אוחנה, זיידה שולמן. כפי שאפשר לראות, בין הפעילים היו

ירושלמי שהתיישב במרוקו בשנות העשרים המאוחרות.

חברי הארגון לא היו תמימי דעים בינם לבין עצמם בשאלת העלייה הסלקטיבית וברבר הצורך בהכשרה. הארגון סבל תכופות ממאבקים אישיים פנימיים, מהתפטרות תכופות של אישים בולטים על רקע חילוקי דעות ומבעיות ארגוניות שונות.

פול קלמרו, שהחל מ-1944 היה בעל עמדה בכירה בארגון, שיקף את דעתם של כמה וכמה מהציונים המרוקנים, כאשר ב-1949 קרא לעליית איכות. במכתב לשלמה א. נכון מההסתדרות הציונית טען קלמרו, שחלק מהעולים שהגיעו בתקופת העלייה הבלתי ליגלית (1947-1948) לא היו מוכנים מבחינה נפשית וחברתית לקליטתם בארץ. אף שחיוני לגלות הבנה לשאיפתו של כל יהודי המבקש לעזוב את מרוקו, שבה אינו זוכה ליחס הוגן, הבריחה ממרוקו לישראל ללא הכנה מוקדמת תוביל בהכרח לתסכול ולאכזבה. קלמרו טען בפומבי, שיש לפקח על העלייה, יש צורך בהכשרה יעילה, במבדקי בריאות, בידיעת עברית ובהכרת התרבות הישראלית. לצורך כך ררושים שליחים של הסוכנות היהודית. והוא הוסיף:

אין אנו מתכוונים כמובן אף לרגע אחד להפסיק עלייה זו שהיא גולת תקוותם של גולי ארץ זו, אך מחובתנו להתחשב קודם כול במדינת ישראל הזקוקה לעזרתם ותמיכתם של בונים ושל אנשים הנכונים לשרתה. המשא ומתן שניהלנו עם השלטונות ברבאט בנידון זה נותן מקום לקוות לשיפור התנאים הללו בעתיד הקרוב. [...] כאשר לתכנית ההכשרה הרי לפנינו עבודה חשובה, שכן הכרחי הוא שעולינו העתידים יצביעו על הכנה מוסרית וגופנית מתאימה. לשם כך זקוקים אנו לשליחים. בעת ביקורו של מר [שלמה] נכון [באביב 1948] הראינו לו את הבעיות והעמדה על צרכינו. אנו יודעים יפה שנוכח מצב המלחמה נראות לכם כל השאלות האלה כשניות במעלה, אך יחד עם זאת אנו מקווים שעם תום פעולות האימה והחזרת השלום בעתיד הקרוב [תהיה פעילות] גם בתרומות מעשיות בעיקר בתחום שיגור שליחים מתאימים.²³

שלמה נכון, שביקר במרוקו בסתיו 1948 ונפגש שם עם מנהיגים ציונים מקומיים, גרס שקלמרו, שיש להניח תשתית לפעילות חברתית-חינוכית רחבת היקף. עוד לפני ההחלטות שנתקבלו בהסכם גרשוני-ג'ואן ב-1949, העלה נכון את ההצעות הבאות, שיושמו בחלקן לאחר אפריל 1949:

מרוקנים ולא-מרוקנים. על סמואל-דניאל לוי ראה: Michael M. Laskier, "S.D. Levy and Moise Nahon - Two Sephardic Intellectuals in Modern Moroccan History"; *Michael*, IX (1985), pp. 51-86

פול קלמרו אל שלמה א. נכון, כנראה מסוף 1948 או תחילת 1949 (תרגום מצרפתית), הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים (להלן: אצ"מ), תיקי המחלקה לענייני היהודים במזרח התיכון. 23

על הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית להיות הציר של פעולה רחבה בשדה העזרה הסוציאלית, החינוך וההכשרה, שמטרתה תהיה הצלתם והעלאתם של המוני העם היהודי מצפון אפריקה. לשם כך נחוץ שיתוף פעולה מאת הארגונים היהודיים הבינלאומיים: ראשית כל, חברת "כל ישראל חברים", ואחרי כן המוסדות שהתחילו אחרי מלחמת העולם להתעניין בצפון אפריקה: ג'וינט, אורט, או"ה, הוועד היהודי האמריקני והקונגרס היהודי העולמי, שכבר עשו את הצעדים המכינים הראשונים, ויתר הארגונים העשויים להתעניין בדבר.²⁴

לא ידוע מתי בדיוק הצטרפה הנהלת הארגון כגוף אחד למקהלה הקוראת לסוכנות היהודית להנהיג יתר ליברליזציה במדיניות העלייה. אולם אין ספק שהחרפת מצב היהודים מבחינה פוליטית וכלכלית ערב קבלת העצמאות במרוקו חיזקה את תביעות הארגון לזרוז את יציאת היהודים ממרוקו. דוגמה אופיינית להתפתחות זו אפשר למצוא ברברי אלפונסו סבאח, סגן יושב ראש הארגון. בהופעתו באוגוסט 1955 בוועד הפועל של ההסתדרות הציונית העולמית בירושלים, אמר סבאח כי הגיעה העת לפנות את הקהילה היהודית ממרוקו. הוא טען שיש במרוקו אופטימיסטים, המאמינים שיוכלו להשתלב בחברה המרוקנית אם רק יתכחשו לקשר שלהם לישראל; אחרים, הפסימיסטים, סבורים שעדיין נותר להם זמן, חודשים או שנים, וכי עדיין לא הגיעה שעת ההכרעה; אולם רבים, הוסיף סבאח, רוצים לעזוב את מרוקו מיד, בטרם יינעלו השערים:

[יהדות מרוקן] נושאת עיניה בכמיהה ובערגה אל עבר ישראל. מישראל היא מצפה לישועה. היא מבקשת רק דבר אחד, נורא בפשטותו: הזדרזו! בלוקחנו בחשבון את חבלי הקליטה בישראל, שאיננו מקלים ראש בהם ושבהכרח מגבילים את אפשרויות העלייה, אין אנו תובעים "מרכז קסמים" [כמו במקרה של יהדות תימן ועירק בשנים 1950-1951]; אולם מחובתנו לתבוע מכסה חודשית בת 5,000 נפש, [...] וכן להקל בתקנות הסלקציה ולהגבילן למחלות מרבקות וחשוכות מרפא בלבד. [...] אתם רשאים כמובן לבקש שההגירה ממרוקו תהיה הדרגתית ותתפרש על פני כמה שנים. אולם משמעות הדבר היא, שאתם מתעלמים מן הסכנה שהיא [העלייה] תיפסק.²⁵ [תרגום שלי - מ.ל.]

הארגון הציוני המרוקני היה נחוש בדעתו לתבוע שינוי. וכפי שראינו קודם לכן, גם הסוכנות היהודית הכירה במחצית השנייה של 1955 בצורך בהגברת העלייה,²⁶

24 ד"ר שלמה נכון, "יהדות וציונות באפריקה הצפונית: דו"ח נסיעה למרוקו, תוניסיה וטריפולי מטעם הנהלת ההסתדרות הציונית בחדשי מרץ-אפריל 1948", סיוון תש"ה, שם.

25 ישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית, אוגוסט 1955, מצוטטת אצל שכטמן, עמ' 293-291.

26 שבתי טבת מציין במאמרו, "הדיון בעלייה ממרוקו ומצפון אפריקה" (הארץ, 26.8.1955), כי

אם כי לא ננקטו צעדים לפנות את יהדות מרוקו בקנה מידה של עליית הצלה מיידית.

יחסם של ארגונים יהודיים אחרים לעלייה ולהכשרה

מכל הארגונים היהודיים הפעילים במרוקו, היה זה הג'וינט היהודי-אמריקני שעמד בקשר ההדוק ביותר עם המוסד לעלייה ועם הסוכנות היהודית. בה בשעה שהג'וינט סבסד ארגוני בריאות, רווחה וחינוך מקומיים (כמו כ"ח, אורט, או"ה, אוצר התורה, לובביץ' חב"ד) במגמה לשפר את מצב היהודים במרוקו, הבינו חברי הג'וינט, במיוחד לאחר הקמת מדינת ישראל, שליהדות מרוקו לא מובטח עתיד מזהיר לאורך שנים. כידוע, סייע הג'וינט לסוכנות היהודית בהחזקת מחנה העולים במרסיי ומחנות המעצר בקפריסין. כמו כן סוד גלוי הוא שכמה מבכירי הג'וינט אהדו את הציונות, ובראשם מוריס לאוב, פעיל הג'וינט במחנות שבקפריסין ומאוחר יותר מנהל הג'וינט במרוקו.²⁷ לאוב וחלק מעמיתיו²⁸ היו ערים למצוקת היהודים בתקופות שונות במרוצת שנות ה-40 וה-50, והם לחצו על מוסדות חינוך יהודיים להרחיב את לימודי העברית ולהקנות לחניכים מקצוע, כדי שבבוא היום, אם יחליטו הללו לעלות לישראל, תהיה להם ההכנה המתאימה. לאור זאת, קשה להסכים לדברי זאב חקלאי, מנהל מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית במרוקו, שטען ב-1954, כי הג'וינט מסייע ליהדות מרוקו להכות שורשים אמיצים יותר בחברה המרוקנית.²⁹ הג'וינט אמנם גרס, שיש לתת ליהודים עצמם את חופש הבחירה אם להישאר במרוקו או לצאת ממנה, וכי יש לעשות הכול למען אותם יהודים המבקשים להישאר במרוקו, אך במקביל גילה הג'וינט נכונות לסייע בדיסקרטיות בהכנות לעלייה לישראל. אלי פלג, מנציגי הסוכנות היהודית בפריז, כתב ב-1950:

הציונות הולכת ומוגשמת בתוקף הלחץ, השאיפה לעלייה. הציונות הולכת ומתפשטת ברשת המוסדות החינוכיים והסוציאליים, בתוקף אופים המשחרר מבחינה לאומית וכלל אנושית. המגע שלנו עם "אליאנס" ו"אורט" וקווי

מנהל מחלקת העלייה דאן, ש.ז. שרגאי ושליחי הסוכנות במשרדי "קרימה" גרסו באוגוסט 1955, כי על יהודי מרוקו מרחפת סכנת נפשות, אולם הם לא ידעו אם סכנה זו מיידית. בסוכנות לא ציפו לפוגרומים, אך לא שללו אפשרות כי במהומות נגד צרפת ייפגעו גם יהודים.

27 ישיבת הוועד המנהל של עליית הנוער (דברי משה קול), ירושלים, 29.8.1949, אצ"מ, תיקי עליית הנוער.

28 בין פעילי הג'וינט, שגילו יחס אוהד לציונות, היו גם הלן קאזס-בן-עטר, שליחת הג'וינט לצפון אפריקה משנות הארבעים הראשונות ועד לפרישתה ב-1951, וכן ויליאם ביין, סמואל ל. הבר, ולואיס ד. הורוביץ.

29 שמואל שגב, עמ' 78. ראוי לציין כי נציגי הג'וינט מתחו מדי פעם ביקורת על מנגנון הסוכנות במרוקו, על חוסר יעילותו ועל המאבקים בין השליחים והמחלקות השונות.

פעולתו של "הג'וינט", מהווים היום שלמות של אוריאנטציה ציונית במפעלי הצלה, חינוך וסעד.³⁰

נציגי הג'וינט התלוננו מדי פעם כי שליחי הסוכנות לא תמיד משתפים עמם פעולה, אך עמדת הג'וינט בנושא העלייה הסלקטיבית הייתה דומה לזו של הסוכנות היהודית בירושלים. עוד בסוף מאי 1955, בעת ביקורו של ג'ורא יוספטל, נציג הסוכנות היהודית, ושל משה ב. בקלמן מהג'וינט במרוקו, הסכימו השניים, שחרף המתח הפוליטי במרוקו ולמרות התסיסה הלאומנית, עדיין אין הצדקה לעליית הצלה, והם הביעו את התנגדותם ליציאה בהולה והיסטרית ממרוקו.³¹

הג'וינט עשה רבות בתחום החינוך לשיפור לימודי העברית במוסדות כ"ח, אוצר התורה ובתי הספר של הרבי מלובביץ'. לזכות הג'וינט יש לזקוף את הוראת העברית, ייסוד כיתות בוקר וערב חדשות והכשרת מורים בשיטות חינוך מודרניות. כמו כן עודד הג'וינט את עבודת שליחי המחלקה לחינוך תורני בגולה, שמטרותיה היו גלויות לעין: הקניית השפה העברית ומקצועות היהדות לנוער, במגמה להכשירו לעלייה.

גם כ"ח עמדה בקשרים עם הסוכנות היהודית, אף כי לעתים קרובות נתגלעו חילוקי דעות חריפים בין שני הארגונים הללו. ז'ול ברנשוויג, סגן נשיא כ"ח בצרפת, איש עסקים בעל אינטרסים כספיים במרוקו ופרסונה גרטה אצל רשויות הפרוטקטורט הצרפתי, הקדיש זמן רב לפיתוח רשת בתי הספר של כ"ח במרוקו, בסיוע כספי הן של הפרוטקטורט הצרפתי והן של הג'וינט. ב־1955 נכללו ברשת 83 בתי ספר ובהם 33,000 תלמידים. כ"ח זכתה גם לסיוע מצד המחלקה לתרבות תורנית של הסוכנות היהודית במרוקו, לדברי ברנשוויג, על רקע מאמצי כ"ח לשפר את רמת הוראת העברית במוסדותיה. לדבריו, הבינה המחלקה לתרבות שבתי הספר של כ"ח והוראת העברית בהם חיוניים לפיתוח התודעה היהודית בקרב הנוער.³²

החל מ־1953 השתתפה המחלקה לחינוך תורני בגולה, בראשות עקיבא קסטנבוים, בבתי הספר של כ"ח בהוראת עברית ומקצועות יהדות אחרים בבית המדרש למורים לעברית של כ"ח, ואנשי המחלקה ארגנו סמינרים מיוחדים בחודשי הקיץ, בישראל ובמרוקו, למורים לעברית וליהדות, שלא היו מוסמכי בית המדרש.³³

גם בתחום ההכשרה החקלאית תרמה כ"ח לצמיחת אליטה. עוד ב־1935 הקימה כ"ח בית ספר חקלאי קטן במרקש, וב־1945 בית ספר נוסף במקנס. חלק מבוגרי בתי הספר האלה עלה ארצה בשנות ה־50 והתיישב באזורים כמו חבל התענך. לאחר

30 אלי פלג אל ד"ר אברהם נרד מהמחלקה לענייני היהודים במזרח התיכון, 13.1.1950, אצ"מ, תיקי המחלקה לענייני היהודים במזרח התיכון.

31 שמואל שגב, עמ' 87.

32 ז'ול ברנשוויג, "מפעלי החינוך של כ"ח במרוקו", מחברת, שנה ד', גיליון 3-4, ארד תשט"ז (מרס 1955), עמ' 47.

33 עקיבא קסטנבוים, "יהדות מרוקו ובעיותיה", נתיבות, כסלו תשט"ז, עמ' 60.

מלחמת העולם השנייה חכרה כ"ח בשיתוף עם יק"א קרקע בדרום מרוקו לצורך הכשרת נוער לחקלאות.³⁴

כאמור, ב־1954 הלכה ונתגבשה בקרב חלק גדול מיהדות מרוקו ההכרה, כי הגיעה העת להגר. ראובן טאג'ורי, ראש נציגות כ"ח בקובלנקה, נתן ביטוי לעמדת כ"ח בשנים אלה בנושא זה. עלייה, אמר טאג'ורי, היא חיונית ורצויה בשביל חלק ניכר מהאוכלוסייה היהודית, אולם פניקה (la psychose d'affolement) היא דבר מסוכן. מאורעות 1954 בפטיז'אן לא היו חמורים עד כדי להצדיק יציאה המונית ומיידית. על העלייה להיות הדרגתית. לדבריו, חלק משליחי הסוכנות היהודית ניצל את אירועי 1954 לצורכי תעמולה לעידוד עלייה בקנה מידה נרחב.³⁵ קו מחשבה דומה הביע גם פרנסיס לקוסט, הנציב הכללי.

כ"ח ככלל נקטה עמדה זהירה. ז'אק דהאן, מזכיר הכללי של מועצת הקהילות במרוקו, מוריס בוטבול, מפקח המוסדות היהודיים במרוקו (שניהם מקורבים לכ"ח), וגם ז'ול ברנשוויג הביעו ב־1955 דאגה לנוכח ההתפתחויות הפוליטיות במדינה. עם זאת, קראו שלא לערב גורמי חוץ. הם חששו שבעקבות הגברת הטרור המוסלמי הלאומני נגד צרפת במרוקו יגבילו שלטונות הפרוטקטורט את העלייה, וממשלת ישראל תפנה ליהדות ארצות הברית להפעיל לחץ על צרפת למען עלייה בקנה מידה נרחב יותר. ברנשוויג חשש, שהפעלת יהדות ארצות הברית והתערבות גורמים אמריקנים בענייני הפרוטקטורט הצרפתי (נושא שהצרפתים היו רגישים לו לאור חששם מהשתלטות אמריקנית במרוקו הצרפתית) יערערו את מעמדו ומעמד נציגות כ"ח אצל שלטונות הפרוטקטורט.³⁶ גם נשיא כ"ח, פרופסור רנה קאסן, נקט עמדה זהירה דומה, אם כי ערב קבלת העצמאות במרוקו גרס, כי יש להבטיח ליהודי מרוקו בחירה חופשית: להישאר במרוקו העצמאית או להגר – לישראל, לצרפת או לכל מדינה אחרת. ככלל נזהרה כ"ח מלהביע דעות בוטות בנושא העלייה, מחשש שאלה יתפרשו שלא כהלכה בעיני הנציבות הכללית הצרפתית ברבאט, שנטתה לה, בדרך כלל, חסד בכל הנוגע למימון מפעלי התרבות והחינוך שלה, או בעיני הלאומנים המוסלמים שתבעו עצמאות.

בשנים 1955–1956, ערב קבלת העצמאות במרוקו, נמצאה כ"ח ברילמה. היא אמנם לא הסתייגה עקרונית מרעיון העלייה, אך בו בזמן נקטה צעדים לערביזציה חלקית של תכנית הלימודים בבתי הספר שלה. ברצמבר 1955 עדיין האמינו המורים

34 שלמה כהן ("רוברט", שליח הסוכנות מישראל, שפעל במסגרת הבונים) אל מדור השליחים, פאס, 27.11.1949, ארכיון העבודה 4969/2081V.

35 ראובן טאג'ורי אל רנה קאסן, 15.3.1955, ארכיון כ"ח/מרוקו. לא פעם לא היו אלה השליחים שפנו אל היהודים כדי להעלותם ארצה, אלא היהודים עצמם, במיוחד במרקש, שפנו אל פקדי "קדימה". הסוכנות (ואולי הג'וינט) מימנה את עלייתם של חלק ניכר מהעולים מאז תחילת שנות החמישים. יש לציין כי היו שליחים שטענו כי סכנת נפשות אינה נראית לעין, אך הצביעו על מצוקה כלכלית כגורם מרכזי לעלייה מאז 1954.

36 יעקב כרוו אל מחלקת המחקר, פריז, 20.5.1955 (כמוס), ג"מ, מחץ 2398/1A.

הישראלים, שליחי הסוכנות היהודית, כי יוכלו להמשיך בעבודתם באין מפריע, גם לאחר שהצרפתים יעזבו את מרוקו, בשל החסות שמוסדות הקהילות פרושו עליהם ובשל העובדה, ששהייתם במדינה לא הייתה רשמית ביכול. אולם זמן קצר לאחר מכן הודיע מנהל בית המדרש למורים לקסטנבוים, שהישראלים מלמדים בבית הספר יותר מדי שעות, וכי כוונתו להחליפם ביהודים מקומיים.³⁷ יש להניח שהודעה זו הייתה פרי להיטותה של כ"ח להתנער מכל קשר פומבי עם קסטנבוים ועם ישראלים אחרים.

אורט תרמה אף היא – אם ישירות ואם בעקיפין – לתהליך העלייה. בתי הספר של אורט בקובלנקה הקנו לחניכיהם, בנים ובנות, הכשרה מקצועית בתחומים שונים: מכניקה, נגרות, נפחות, ריתוך, שרברבות, חשמלאות, ספרות וכדומה. הכשרה זו נועדה ליצור תנאים הולמים להמשך הקיום היהודי במרוקו, אולם בה בעת סייעה גם לאלה שעמדו לעלות לישראל.³⁸ ראוי לציין בהקשר זה, שהחל מ־1956 הותקפה רשת אורט לא אחת מעל דפי העיתונות הלאומנית, שהיא מכשירה "פועלים לייצוא לישראל".³⁹

מקומה של או"ה ותרומתה לעלייה דומים לאלה של אורט. או"ה פעלה במרוקו החל מ־1945. היא פתחה בתי חולים ומרפאות לילדים ולמבוגרים, שסוכסרו ברובם על ידי הג'וינט. במוסדותיה טיפלו באלפי חולי גזות, גרענת ושחפת, ועסקו גם ברפואה כללית. רופאי או"ה תרמו לא פעם להגדלת מכסת העולים ארצה, בשכנעם את הסוכנות היהודית, כי חלק ממקרי הגרענת – שבעטיים נדחו בקשות לעלייה – אינם חמורים ומדבקים, ולפיכך אין מניעה לעליית אותם חולים ובני משפחותיהם ארצה.⁴⁰

הוועד היהודי האמריקני לא פתח משרדים במרוקו, אלא פעל בה באמצעות שליחי בפריז, שביקרו במרוקו בהזדמנויות שונות במרוצת שנות ה־50. הוועד התמקד בטיפול בענייניהם הפנימיים של יהודי מרוקו, ובעיקר במצבם המשפטי. מאחר שלוועד היה ברור, שאין כל סיכוי שהחוק הצרפתי יוחל על היהודים, וכי לא יונהגו רפורמות בכל הנוגע למעמדם המשפטי של היהודים, השתדל הוועד להשיג פיקוח של הפרוטקטורט הצרפתי על בתי המשפט המוסלמיים, כדי למנוע אפליית יהודים בעת דיונים בסכסוכים עם מוסלמים.⁴¹ בפעולתו זו השתדל הוועד להסתייע בכ"ח, שעמדה בקשר הדוק עם ממשלת צרפת ועם נציבות צרפת ברבאט.

37 הנרי סלבר (Selver) אל משה בקלמן, 1.12.1955, ארכיון הג'וינט 9c/10a.
 38 *Ort, Record of Ten Years of Rebuilding Jewish Economic Life*, New York 1957, p. 25.
 39 אל-איסתיקאל (בערבית), 4.1.1956.
 40 נציגות או"ה בקובלנקה אל הסוכנות היהודית בירושלים, 1951 (אין תאריך מדויק), אצ"מ, תיק המחלקה לענייני היהודים במזרח התיכון.
 41 זכריה שוסטר ומקס אייזנברג אל ג'ון סלואסון, פריז, הוועד היהודי האמריקני, ארכיון הג'וינט 10B.

האם אפשר להסיק מרכי פעולתו של הוועד על מגמה להנציח את ישיבת היהודים במרוקו ועל התנגדותו לעלייה או לפתרונות אחרים? מדו"ח שליחי הוועד מ־1950 עולה, כי בה בשעה שהוועד לא התנגד לעלייה בצורה נמרצת, הוא גם לא תמך בה באופן מיוחד. אנשיו מציינים, שהם מוכנים לכבד את שאיפותיהם של העולים הפוטנציאליים, וכי הם מבינים שהקמת מדינת ישראל נתנה דחיפה לתנועת התחייה היהודית, וכי בעקבות זאת הותאמו תכניות הלימודים בבתי הספר היהודיים במרוקו הצרפתית לאפשרות שהנוער יעלה בכוא היום לישראל. עם זאת המליצו השליחים ב־1950 על המדיניות הבאה: אף אם חלק ניכר מיהודי מרוקו סבור שאין לו עתיד במרוקו וכי ההגירה היא יעד ראשון במעלה, יש להוסיף ולנהל את המאבק למען שיפור מצבם הפוליטי והחברתי של היהודים במרוקו הצרפתית. ראשית, במרוקו לא צפויות בעתיד הנראה לעין התפתחויות קטסטרופליות שבעקבותיהן תהפוך מרוקו ל"יודנריין". שנית, הגירה המונית לישראל של כלל יהודי מרוקו (250,000 איש), גם אם היא בת ביצוע – תארך שנים ארוכות; כינתיים צפוי גידול ניכר של האוכלוסייה היהודית, בשל השיפור בתנאי התברואה, בייחוד בקרב הילדים. שלישית, ניסיון ההגירה בעבר לימד, שיש להכשיר את העולים לפני עלייתם.⁴² הקונגרס היהודי העולמי החל את פעילותו בצפון אפריקה בשנות ה־40. בראש המשלחת של הקונגרס עמד ז'אק לזרוס, שכתב ב־1955:

גורל יהדות מרוקו תלוי בשני גורמים: עלייה ואינטגרציה במדינה מרוקנית דמוקרטית חילונית, המכבדת את זכויות כל אזרחיה. עלייה משמעותה, שאותם יהודים המבקשים לצאת לישראל – יוכלו לעשות זאת. אין להתחמק מבעיה מרכזית זו [...] על המוסלמים של צפון אפריקה להבין מה משמעות מדינת ישראל בעיני היהודים: אל להם לנסות ולדכא את אלה, המונעים על ידי תשוקה בת אלפי שנים והנושאים את עיניהם לעבר אותה ארץ קטנה, המולדת השנייה. עם זאת, לא די בעלייה כדי לפתור את בעיית יהדות מרוקו. עד כה רק העניים [...] עזבו. רק מיעוט קטן מהמעמד הבינוני שוקל הגירה לישראל. בנוסף לכך, מספר המהגרים מתאזן במהירות עקב שיעור הילודה הגבוה.⁴³ [תרגום שלי – מ.ל.]

דברים ברוח דומה אמר באפריל 1956 גם זיידה שולמן, יליד מזרח אירופה שהשתקע במרוקו ב־1913, ציוני נלהב ואחד ממנהיגי הארגון הציוני המרוקני, שפעל גם במסגרת הקונגרס היהודי העולמי:

42 שם.
43 Jacques Lazarus, "Perspectives in Morocco", 17.10.1955, Arch. CJM Lazarus 5652/119-120/Maroc (ארכיון לזרוס נמצא בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, ירושלים.)

אני סבור שעתה, משניתנה למרוקו עצמאות] אם נתנער מהקשר עם ישראל, תיפגע הזהות היהודית שלנו. נאבד את כבודנו. אין לי כמעט כל מגע עם הלאומנים המוסלמים, אך אני בטוח שהם מבינים זאת.⁴⁴ [תרגום שלי – מ.ל.]

מרבית חברי הקונגרס היהודי העולמי, שמאז 1948–1949 חתרו לשיפור המצב הפוליטי של יהודי מרוקו, החזיקו בדעות דומות, אף שעם שורותיהם נמנו כמה חברים כמו מאיר טולדנו, שהפך לתומך נלהב באינטגרציה של היהודים במרוקו החדשה. טולדנו לא היה היחיד. פקידים של הקונגרס היהודי העולמי כמו אלכסנדר ל. איסטרמן וג'ו גולדין (גולן) קיימו קשרים חשאיים עם לאומנים מרוקנים החל מ־1953 ובמשך כל תקופת המאבק לעצמאות. גולדין, לדוגמה, ציין ב־1956 ש"עמדנו בקשר עם נציגי המפלגות הפוליטיות המחתרתיות במרוקו. אמרנו להם: 'צ'נטלמנים, אם מאבקכם הוא למען כבוד האדם, אם תעניקו לאנשים חירות, כי אז אנו אחים.'" על כך השיב לו מהדי בן־ברקה, ממנהיגי הלאומנים, שיהודי מרוקו לא ייפגעו כאשר תשתחרר מרוקו מהקולוניאליזם, וכי אפשרי דיוקיום בין מוסלמים ליהודים.⁴⁵

הקונגרס היהודי העולמי עמד, אם כן, בקשרים ענפים עם גורמים שונים. בין חבריו במרוקו ובאירופה היו שדגלו באינטגרציה וברו קיום, אולם רבים תמכו בעלייה, בתנאי שזו תהיה עליית איכות, המורכבת מאנשים המוכנים לעלייה מבחינה חינוכית־תרבותית, במלים אחרות, מאותם אנשים שיוכלו להיקלט בכלכלת ישראל ולא יהוו נטל על החברה.⁴⁶ במקביל ציפו חברי הקונגרס במרוקו, שהממשלה שתקום אחרי 1956 תעניק ליהודים זכות תנועה חופשית ותתיר להם להגר לישראל ולצרפת, או לשנות את מקום מושבם בתוככי מרוקו עצמה.

יחס תנועות הנוער וארגוני הנוער לעלייה

בין הארגונים ותנועות הנוער שפעלו במרוקו החל מאמצע שנות ה-40, שהיו קשורים ישירות או בעקיפין לסוכנות היהודית ולמוסד לעלייה, אפשר למנות את: הבונים, דרוו, השומר הצעיר, הנוער הציוני, בני עקיבא, בח"ד ובית"ר. בנוסף לאלה פעלו בקרב הנוער גם המחלקה לענייני יהודים במזרח התיכון ומחלקת עליית הנוער – שתיהן מחלקות של הסוכנות היהודית, וכן תנועות לא-ציוניות כמו Eclaireurs Israélites de France – הצופים היהודים, Departement Educative de la jeunesse juive (להלן: דא'ו) וארגון שארל נטר, שפעל במרוקו מ-1928. באוגוסט 1948 הוחלט במועצה הציונית הכללית להקים מחלקה מיוחדת לענייני

Assemblée Générale du Comité Central Marocain du Congrès Juif Mondial, 44
15.4.1956, ibid. 5603/5 Maroc

שם, 45

Arch CJM Lazarus 5603/105-106/Maroc, שם, 46

היהודים במזרח התיכון ובצפון אפריקה, שבראשה יעמדו יעקב זרובבל וד"ר אברהם נדר. בשנת קיומה הראשונה הכשירה המחלקה צוות שליחים, יצרה קשרים עם קהילות יהודיות ופתחה משרד בפריז בניהולו של אלי פלג, שאמור היה לקשר בין המחלקה לבין יהדות המזרח התיכון וצפון אפריקה. לנוכח קשיי הקליטה של העולים מצפון אפריקה, שממה לה המחלקה למטרה לטפל קודם כול בבעיות החינוך והחברה. לשם כך הקימה מרכזי חינוך חברתיים אזוריים, שאותם ניהלו שליחים מישראל ומאירופה. במרוקו הוקמו מרכזים בקזבלנקה ובטרוננט (דרום מרוקו), שפעילותם מומנה בתקציבי המחלקה עצמה ובאמצעות ויצ"ו, ומאוחר יותר גם על ידי הג'וינט. העבודה הממשית החלה במחצית הראשונה של 1950 ונעשתה תוך שיתוף פעולה עם ארגוני התרבות והרווחה היהודיים המקומיים.

המחלקה לענייני יהודים במזרח התיכון הייתה למעשה הראשונה מתוך מחלקות הסוכנות היהודית שחדרה, ובהצלחה, לגטו היהודי בקזבלנקה. נוסף להוראת עברית מודרנית, כללו פעולות המרכז בקזבלנקה (שנקרא Centre Social du Mellah) הדרכה בנושאי תברואה וטיפול בגרענת – באמצעות או"ה; הכשרה מקצועית – באמצעות אורט; ולימודי צרפתית – באמצעות מורי כ"ח. כמו כן נפתח מועדון לבנים ולבנות בני 6-14. ב-1951 ביקרו במרכז בקביעות, בבוקר ובערב, כ-400 בני נוער. המרכז הפך למעין בית ספר יסודי רב-אגפי לנוער שלא נקלט בבתי הספר של כ"ח.

המחלקה, ששאפה לעודד פעולות מגן, לא חתרה בשנים 1950-1951 לזירוז העלייה. הכוונה הייתה להכשיר את הנוער לקראת עלייה, כפי שכתב אלי פלג:

חיסול גלות מרוקו לא התיצב מעולם כתהליך מהיר. חיסול גלות מרוקו והעברת יהודיה ארצה הוא הפתרון [הדרגשה במקור] היחיד לבעיית היהדות המרוקאית. אולם זהו תהליך ממושך, בן שנים. והיסוד לתכנון קונסטרוקטיבי של חיסול הגלות המרוקאית הוא גיוון בניין העלייה. [...] וכיוון שכל פעולה סוציאלית וחינוכית לאפיקי ההכנה לעלייה היא אמצעי נאמן למטרה, אין ספק שהעברה מיידית של כל יהודי מרוקו למדינת ישראל עלולה לגרום ליאוש רב בין ההמונים בהתפזר האשליה.⁴⁷

למרות הצלחתה של המחלקה, היא לא האריכה ימים במרוקו. בסוף 1950 גירשו השלטונות הצרפתיים את שליחיה ממרוקו, בהאשמה של הפצת תעמולה "קומוניסטית". אף שחלק משליחי המחלקה אכן היו חברי מפ"ם, וככאלה בעלי נטיות פרו-קומוניסטיות, קשה לקבוע מה מידת האמת בהאשמות אלה. מכל מקום, מפ"ם, השומר הצעיר ודרור לא היו אהודים בסוף שנות ה-40 ובתחילת שנות ה-50 על מנהיגי הציונים ועל ראשי הקהילות במרוקו, במיוחד על אלה שבין המקורבים לחוגי המזרחי ואגודת ישראל, וייתכן שהם אלה שהאשימו את שליחי המחלקה בקומוניזם

47 אלי פלג אל ד"ר אברהם נדר, 11.1.1950, אצ"מ, תיקי המחלקה לענייני היהודים במזרח התיכון.

ובחילונית יתרה בפני השלטונות הצרפתיים. כמו כן, בקזבלנקה ובטרודנט לא ראו בעין יפה את העובדה, שמחצית משליחי המחלקה היו נשים, על אחת כמה וכמה בנושאן עמדות מפתח במרכזים.⁴⁸

אולם ההתנגדות לפעולות המחלקה באה גם מכיוונים אחרים: מנציגי מפא"י והבונים, מנציגי מחלקת העלייה של המוסד לעלייה, וגם מצד ארגון שארל נטר, שראה במרכזים החברתיים שהקימה המחלקה גורם מתחרה בשדה הספורט, החינוך והרווחה. יתר על כן, מאחר שארגון זה היה נתון להשפעת המזרחי, הוא לא חדל מלמתוח ביקורת על שליחי המחלקה. ב-1951 שיגרה המחלקה שליחים חרשים, אולם אלה נהנו מחופש פעולה מצומצם יותר, שכן המרכז פעל עתה בחסות ועדה שהייתה מורכבת ממנהיגי הקהילה היהודית בקזבלנקה.

בספטמבר 1951 נוטרלה המחלקה לענייני יהודים במזרח התיכון לחלוטין, והאחריות לפעילויותיה – ובראשן המרכז החברתי בקזבלנקה – הועברה לידי שליחי מחלקת הנוער והחלוץ (שבראשה עמד ד"ר בן-ציון בנשלום), שפעלה בחסות הוועד המקומי. לא ידוע בשלב זה מה היו הסיבות להתפתחויות הללו. האם נבע הדבר מאי-שביעות רצון כללית משליחי המחלקה בכל קהילות המזרח התיכון? האם נתקבלה החלטה שפעולות המחלקה מיותרות מבחינה כספית ואידיאולוגית, לאור העבודה הדומה שביצעו ממילא מחלקות אחרות של הסוכנות היהודית? ההיה זה ביטוי למאבקים פוליטיים פנימיים בתוך הסוכנות היהודית? האומנם שמה לה המחלקה למטרה לכוון בסופו של דבר את הנוער העולה לקיבוצי מפ"ם בלבד? גם על כך אין תשובה, שכן אין אנו יודעים, אם כל שליחי המחלקה היו חברי מפ"ם או רק חלקם. המעט הידוע לנו לקוח מדברים שנאמרו בפברואר 1951 בישיבת הוועדה של המרכז החברתי בקזבלנקה: "מטרת הסוכנות היהודית בהקמת המרכז הייתה להכשיר מאגר של צעירים לעלייה, ולפיכך מן ההכרח היה להקנות לנוער זה חינוך ישראלי."⁴⁹

המרכז המשיך עתה לפעול כשבראשו עומד אהרון קלאוזנר ממחלקת הנוער והחלוץ. במרכז התקיימה פעילות ספורטיבית, ניתן חינוך כללי ויהודי, חולק מזון וביגוד, נערכו מופעי תיאטרון ושירה ונחוגו חגים יהודיים ויום העצמאות. כמו כן המשיך המרכז להכשיר נוער לעלייה, וקלאוזנר דיווח בקביעות על שליחת צעירים ארצה באמצעות עליית הנוער.⁵⁰

48 אגודת שארל נטר בקזבלנקה אל הסוכנות היהודית, אוקטובר 1950, שם. אחת משליחות המחלקה הואשמה כי נכנסה למרוקו עם דרכון מזויף, וייתכן כי עוד שליחים, שלא קיבלו דרכונים בצרפת לשליחות במרוקו, או דרך נציג המוסד לעלייה בקזבלנקה, נכנסו עם דרכונים מזויפים.

49 Procès Verbal de la Réunion du Comité du Centre Social du Mellah, 22.2.1951, שם.

50 אהרון קלאוזנר אל ד"ר בנשלום, דו"ח לפברואר-מרס 1953, אצ"מ, תיקי המחלקה לנוער והחלוץ.

קלאוזנר ואחד מממשיכיו, יאיר דואר, שהקים את המשרד הרשמי של מחלקת הנוער והחלוץ במרוקו, הפגישו במרכז בקזבלנקה את פעילי תנועות הנוער הציוניות השונות, ובמרכז התנהלו הדיונים הראשונים ב-1953 להקמת "ברית הארגונים החלוציים", שכללה את הבונים, את דרור ואת השומר הצעיר, ואשר נועדה לתאם את הפעילות החלוצית בקרב הנוער.⁵¹ בני עקיבא, בח"ד והנוער הציוני לא הצטרפו לברית, לפחות לא בתחילה. המרכז פרסם עלון חדשות, "ביתנו", והנוער נתבקש להאזין לשידורי "קול ציון לגולה".

באשר לעליית הנוער,⁵² משה קול, ראש המחלקה, שיגר למרוקו במחצית הראשונה של 1950 את הפעילה עתירת הניסיון, מינה בלומנפלד. בלומנפלד נשארה במרוקו עד הכרות העצמאות ב-1956, להוציא היעדרות בת שנתיים. קול מתאר בספרו "מסכת עליית הנוער" את פעילותה של בלומנפלד במרוקו כאחד הפרקים המזוהרים בהיסטוריה של עליית הנוער. היא ביקרה ברחבי מרוקו, אף בכפרים הנידחים ביותר בהרי האטלס הדרומיים. הודות למאמציה נשלחו בני נוער רבים לצרפת, לבתי מעבר של עליית הנוער. לפי קול, נתקלה בלומנפלד בהתנגדות רבה, ובספרו הוא יוצא להגנתה ולהגנת מדיניות מחלקתו:

נתקלנו מצד גורמים ששוכים בלא מעט קשיים ואי הכנות. הללו תקפו אותנו, העלילו עלינו והפריעו בהרבה לעבודתנו. אם לא העלינו את כל הילדים שהיינו רוצים להעלות, הרי זה לא במעט אשמתם של גורמים אלה. מעולם לא הגבלנו את מספר הנוער ממרוקו. אם היו הגבלות כל שהן נבעו אלה אך ורק מטעמי בריאות. העלינו חולי גרענת וגזות, אולם לא חולי מחלות רציניות יותר.⁵³

קול טוען, שבין 1949 ו-1960 עלו לישראל באמצעות עליית הנוער 20 אלף בני נוער מארצות צפון אפריקה,⁵⁴ וממרוקו בלבד – בין ה-1.10.1948 ל-1.7.1956 – 6,236 בני נוער.⁵⁵

פעילות תנועות הנוער הלכה והתרחבה במרוצת שנות ה-40. בין התנועות הפעילות בטנג'יר, לדוגמה, בספטמבר 1950 היו: הבונים (איחוד הקבוצות

- 51 ר"ח מישיבתה הראשונה של "ברית הארגונים החלוצים" במרוקו, 17.2.1953, שם.
 52 פרשת פעילותה של עליית הנוער בצפון אפריקה עדיין לא נחקרה, ובכוונתי לערוך מחקר נפרד על עבודתה במרוקו, בתוניסיה ובאלג'יריה.
 53 משה קול, מסכת עליית הנוער, ירושלים-תל אביב 1961, עמ' 239–240. על סמך נתונים שבדקתי לאחרונה, היו תקופות בהן הוגבלה עליית נוער חולה גזות או גרענת.
 54 שם. בין השליחים הבולטים של עליית הנוער במרוקו היו ישראל מרגלית ממפלגת הציונים הכלליים, ראובן וידרה וגרליה פו. פעולת עליית הנוער החלה ב-1949 במסגרת "קרימה".
 55 Moshe Kol, *Youth Aliyah, Present and Future*, Jerusalem 1957, p. 119

והקיבוצים), הצופים היהודים,⁵⁶ בני עקיבא ובח"ד (הפועל המזרחי), דרור (הקיבוץ המאוחד) והשומר הצעיר (הקיבוץ הארצי). למרות מספרן הרב, לא פעלו במסגרתן יותר מ-400 בני נוער.⁵⁷

תנועת הבונים התחילה להרחיב את פעילותה במרוקו בסוף שנות הארבעים, ולפי דיווחו של אלי מויאל, שליח התנועה מטעם מפא"י במרוקו, היו לתנועה ב-1949 סניפים בקזבלנקה, בפאס, בסלה, במאזון, בוואזן ובאג'יר. לדבריו, היה הסניף בקזבלנקה הגדול ביותר, והסניף בפאס השני בגודלו. בסניף בקזבלנקה לא היו יותר מ-150 חניכים, אך הוא הצליח לשלוח להכשרה בצרפת 28 בני נוער. פעולת הבונים כללה הכשרת מדריכים, ארגון מחנות בהרי האטלס והפצת תרבות ישראלית.⁵⁸ מויאל טען שעל הסוכנות היהודית, מפא"י והבונים להקדיש יותר תשומת לב לבני הנוער שבצפון אפריקה, ולהכשיר אותם מהר ככל האפשר לקליטה בחברה הישראלית. עוד ב-1949, שעה שהפעילות הייתה עדיין בחיתוליה, התריע מויאל שהכשרת הנוער לעלייה ולקליטה תתבע מאמצים גדולים, מאחר שלרבים מבני הנוער, אפילו במרכזים העירוניים, אין כל מושג על הציונות הפוליטית ועל ה-*raison d'être* שמאחוריה. עדיין לא מאוחר מכדי להתמודד עם אנומליה זו, אולם הזמן אוזל, במיוחד לאור ההתפתחויות הפוליטיות בתוך מרוקו. מויאל סיכם:

ואם כדברי הח' בן-גוריון היום המצב שונה משהיה לפני עשרים שנה, בזמן שהחלוצים עברו הכשרה של שנים לפני עלייתם, אם היום אין לנו זמן ואף לעולים עצמם אין זמן, הרי דבר זה מחייב אותנו על אחת כמה וכמה לפעול במהירות ובממדים רחבים. אנו מצווים אפוא להתחיל מיד בפעולות חנוך והכשרה בקצב מהיר וליצור מיד את המכשיר למילוי תפקיד זה.⁵⁹

במגמה לחזק את דריסת הרגל שלה בקהילות היהודיות, עסקה תנועת הבונים בפעולות שונות, באמצעותן קיוותה לקנות אוהדים. בדצמבר 1949, למשל, סייעו פעילי התנועה בארגון תערוכה בקזבלנקה, שנועדה לקהל היהודי הרחב. בתערוכה הוצגו מפות של ישראל בתקופות שונות, מתקופת שנים-עשר השבטים ועד מפת החלוקה של נובמבר 1947; צילומים מיציאת הבריטים מהארץ, תמונת בן-גוריון המכריז על הקמת המדינה, צילומי קיבוצים וצה"ל; דגלי ישראל, וכן צילומים של

56 בראש סניף הצופים היהודים בטנג'יר עמדה נציגת המוסד לעלייה, שהייתה מעורבת בפעולות עלייה והצלה ב-1949 ופעלה במסגרת הוועד לעלייה בטנג'יר, שמגמתו הייתה גיוס עולים פוטנציאליים. היא הייתה פעילה גם בעליית הנוער. ראה גם מכתבה אל אלי פלג, 22.12.1949, אצ"מ, תיקי המחלקה לענייני היהודים במזרח התיכון.

57 אלי פלג אל המחלקה לענייני יהודים במזרח התיכון, 4.9.1950, שם.

58 אלי מויאל, קזבלנקה, אל מפא"י בתל אביב, 3.9.1949, ארכיון העבודה 2081V/4969, שם.

הערים הגדולות ושל הנגב.⁶⁰ לפי עדות פעילי הבונים, זכתה התערוכה להצלחה רבתי והתקיימה ללא התערבות או התנגדות מצד השלטונות הצרפתיים והמוסלמיים. ההסבר לכך נעוץ, ככל הנראה, בעובדה שארצות צפון אפריקה – מרוקו ותוניסיה עד 1956, ואלג'יריה עד 1962 – בניגוד לארצות המזרח התיכון, עדיין היו תחת השפעה קולוניאלית; ובארצות אלה ניתן היה לקיים באופן חופשי כל אירוע, אפילו היו לו השלכות פוליטיות, כל עוד אפשר היה להגדירו כ"אירוע תרבותי".

מי היו חניכי תנועת הבונים במרוקו? בקהילות פאס, מקנס וצפרו היו מרביתם תלמידי בתי ספר תיכוניים של הפרוטקטורט הצרפתי,⁶¹ במלים אחרות, בני המעמד הבינוני והמבוסס (בני המעמד הנמוך יותר למדו בבתי ספר של כ"ח). אף על פי כן, ניתן למצוא גם צעירים ממעמד חברתי נמוך יותר פעילים בתנועות הנוער החלוציות, הן בתקופה זו והן בתקופה מאוחרת יותר.

תנועת הנוער דרוור, כמו שאר התנועות, פיתחה מפעלים חשובים כגון מחנות קיץ וחורף בהרי האטלס, סמינרים למדריכים ופעילויות הכשרה שונות לקראת חיי קיבוץ. עם זאת, תנועת דרוור שיוותה לפעילותה אופי איריאולוגי יותר מאשר הבונים, במגמה לקרב את הנוער לרעיון הציוני-סוציאליסטי. אך הדגל הארום והאינטרנציונל של דרוור הרתיעו את אנשי הפועל המזרחי ואת תומכיהם באגודת שארל נטר. (תנועת הבונים הצליחה לחדור לחוגי הנוער המשכיל, מפני ששליחיה השכילו לטשטש את אופיה הסוציאליסטי.) יתרה מכך, חניכי התנועה עצמם תרמו לתדמית השלילית של תנועתם. הם נהגו לעשן בשבת בפומבי וניהלו שיחות על קרל מרקס ולנין גם בבתי הכנסת. אולם החתירה כנגד דרוור לא באה רק מצד גורמים דתיים, ומ-1949 ועד תחילת שנות ה-50 טופחה גם על ידי הבונים. פעילי דרוור האשימו תכופות את תנועת הבונים ואת שליחיה בהסתה נגדה ונגד מפ"ם, בעיקר בקהילות הצפופות שבפנים הארץ, מבצר היהדות המסורתית, שבהן לא נדרשו מאמצים מיוחדים כדי לעורר עוינות כלפי החילונים.⁶²

תנועות הנוער הציוניות החילוניות מעולם לא הפכו לתנועות המוניות. מצד אחד הן סבלו מתחרות וחוסר תיאום ביניהן, ומאידך, חוגים דתיים שונים התנגדו לכל פעילות פרו-ציונית חילונית, מחשש להתפקרות הנוער הדתי. שלמה כהן, לדוגמה, ציין שכפאס ובמיוחד בצפרו נתקלו פעילי הבונים בהתנגדות מצד פעילי המזרחי, שלחצו על הורים שלא לאפשר לילדיהם להשתתף בפעולות התנועה.⁶³

בני עקיבא ובח"ד (הפועל המזרחי) זכו להשפעת-מה במרוקו עוד קודם להקמת מדינת ישראל. ברומה לתנועות הנוער האחרות, חסרו להן לעתים קרובות שליחים,

60 "הבונים" בקובלנקה אל זאב חקלאי ממדור השליחים, 29.12.1949, אצ"מ, תיקי המחלקה לענייני יהודים במזרח התיכון.

61 "הבונים" אל מדור השליחים, 23.1.1951, שם.

62 שם; ראה גם נציגות "דרור" אל אברהם נדר, 23.3.1951, אצ"מ, תיקי מדור שליחים.

63 שלמה כהן אל מדור שליחים, 31.10.1949, ארכיון העבודה 4969/2081V.

הם עסקו בעיקר בחינוך יהודי וישראלי. שליח הפועל המזרחי והאחראי על תנועות הנוער הדתיות כתב ב-1950, שלאחר כמה שנות פעילות במרוקו יש לתנועה 16 מדריכים ו-17 סניפים במרכזים העירוניים; בבני עקיבא פעילים 1,333 חניכים, ובבח"ד – 604. אחרים ממדריכי בני עקיבא ובח"ד עברו הכשרה בישראל ובאנגליה, ובין 1948 ל-1950 נשלחו 106 חניכים להכשרות בצרפת, קודם לעלייתם ארצה.⁶⁴ תנועות הנוער הציוניות היו תלויות מבחינה כספית במחלקת הנוער והחלוץ, אולם ייתכן שגם הג'וינט תמך בהן, אם כי לפי שעה אין נתונים מדויקים על היקף התמיכה. כספי מחלקת הנוער והחלוץ נשלחו בדרך כלל תחילה למשרד בפריז, ואחר כך הועברו משם למרוקו. ההיו אלה תרומות עקיפות של הג'וינט, או שמא היו אלה כספים ששלחו מחלקת הנוער והחלוץ ומרכזי התנועות בארץ בנוסף לתרומות הג'וינט? בידינו רק נתונים חלקיים על היקף התמיכה הכספית. באביב 1954, לרוגמה, העביר פסח רודניק, שליח מחלקת הנוער והחלוץ בפריס, כ-900 אלף פרנק (הפירוט בטבלה 2) לתנועות הנוער, להוציא את בני עקיבא ובח"ד.⁶⁵

טבלה 2: התמיכה הכספית של מחלקת הנוער והחלוץ
בתנועות נוער במרוקו (1954)

הבונים – גורדוניה (איחוד הנוער החלוצי)	313,600 פרנקים צרפתיים
דרור (הקיבוץ המאוחד)	313,600 פרנקים צרפתיים
הנוער הציוני (ליברלים עצמאיים)	171,500 " "
השומר הצעיר (הקיבוץ הארצי)	98,000 " "
סה"כ	896,700 פרנקים צרפתיים

בית"ר פעלה במרוקו החל מסוף שנות ה-40, כשמרכזו פעילותה בצפון אפריקה הוא תוניסיה. במשך כל שנות פעילותה בצפון אפריקה קבלה הנהלת בית"ר על אפלייה מצד הסוכנות היהודית בכלל ומצד מחלקת הנוער והחלוץ בפריס. שליח בית"ר לצפון אפריקה טען, שבית"ר סבלה ממחסור מתמיד בשליחים, בעוד שתנועות הנוער הציוניות האחרות זכו כל אחת בשליח אחד לפחות. כן ציין שבית"ר הייתה התנועה היחידה שעסקה בתעמולה ציונית של ממש בצפון אפריקה עוד בשנות העשרים. באשר למרוקו, השליח דיווח ב-1953 שבית"ר הקימה סניפים בקזבלנקה (460 חניכים) וברבאט (380 חניכים) ועומדת להקים סניף נוסף בסלה. עיקר הפעילות

64 Hapoel Hamizrahi du Maroc (Bahad, Bnei Akiva, Hapoel Hamizrahi), Rapport des Activités pour l'Année 5710, 1949-50 au Congrès du 19.11.1950, תיקי מחלקת הנוער והחלוץ.

65 ד"ר ב. בנשלום אל פסח רודניק, 23.5.1954, שם.

בסניפים התמקדה באיסוף תרומות למען הקרן הקיימת ובהפצת העברית. כאשר לעלייה, השליח טען שבית"ר שלחה ארצה באמצעות עליית הנוער בני נוער "רבים", אולם, כמו בנושאים אחרים, קבל גם בנושא זה על מדיניות אפלייה מצד הסוכנות היהודית:

[בית"ר] עשתה רבות בשטח עלית הנוער. גם בשטח זה היתה בית"ר מופלית לרעה ורבים מבני הנוער שהיא טפלה בעלייתם ארצה נשלחו ללימודים לא בחוות בית"ר [...] וזה גרם להתמרמרות אצל ההורים ואצל חברי בית"ר ותנועות חרות הצה"ר.⁶⁶

אנו רואים, אם כן, שתנועות הנוער הציוניות, אף שפעלו בקרב שכבה צרה בלבד של הנוער, הצליחו לקנות להן אוהדים במרוקו. האם היו אלה תנועות מהפכניות בטבען? האם השכילו ליצור מחויבות אידיאולוגית? האם אפשר להשוותן בצורה זו או אחרת לתנועות דומות בישראל ובתפוצות? לדעת רבים משליחי הסוכנות והתנועות, התשובה לשאלות אלה היא שלילית. אחד השליחים, פעיל במסגרת הבונים, גרס ב-1954 שאף שתנועות הנוער הציוניות אמורות להיות מהפכניות ואמורות לפתח בקרב הנוער השיבה עצמאית – אין הדברים אמורים לגבי מרוקו. הוא הסביר זאת בכמה גורמים. תנועת הבונים במרוקו ביכרה לפעול בקרב אוכלוסיית בתי הספר של הפרוטקטורט הצרפתי, כלומר בקרב בני המעמד הבינוני המושפע מהתרבות הצרפתית, בהנחה שזהו הנוער הליברלי. אולם עד מהרה התברר, שחרף החינוך הצרפתי הליברלי, נוער זה רחוק מליברליות. ב-1954 עדיין היה מוסד המשפחה סמכותי ביותר, כפי שהיה מאות שנים קודם לכן. אפילו בגיל 21 עדיין לא היו הצעירים משוחררים מהקשר להוריהם, ותופעה זו עמדה, כמובן, בסתירה בולטת לעקרון היסוד של תנועות הנוער – העצמאות. שנית, אף שבקהילות צמחה אליטה אינטלקטואלית, מגמתה הייתה לנצל את הישגיה החינוכיים לצרכים חברתיים-כלכליים בלבד. בנוסף לכך, ההורים, בייחוד בני השדרות החברתיות החלשות והמסורתיות, הסתייגו מפעילות ילדיהם בתנועות הנוער. על כך יש להוסיף את העובדה, שהרשויות הקולוניאליות, אף שהתירו את פעילות תנועות הנוער, לא העניקו להן הכרה רשמית.⁶⁷

השליח צייר לעומת זאת תמונה הרבה יותר ורודה של פעילות הצופים היהודים. לצופים ניתן רשיון רשמי לפעילויותיהם, שלא הוגבלו בכל צורה שהיא על ידי הפרוטקטורט, לחניכיהם הותר ללבוש את מדי התנועה, וההורים ככלל נתנו את ברכתם לפעילות ילדיהם בתנועה, שנחשבה לנייטרלית וא-פוליטית ביסודה. אף על פי כן הבחין, ובמידה רבה של צדק, שהצופים היהודים הלכו ואימצו לעצמם עם

66 השליח אל ר"ר ב. בנשלום, 26.10.1953, שם.

67 "הבונים" אל איחוד הנוער הקיבוצי בתל אביב, 20.6.1954, שם.

הזמן אוריינטציה לאומנית יותר, ושמו דגש רב יותר על הקניית ערכים יהודיים. התנועה התיירה פעילות של שליחי המחלקות השונות של הסוכנות היהודית בין חניכיה, והיא שיתפה מפעם לפעם פעולה עם תנועות הנוער הציוניות בתחום התרבותי.⁶⁸

על העניין ההולך וגובר של שליחי הסוכנות היהודית בתנועות הנוער הלא-ציוניות אפשר ללמוד מהדיווחים של שליחי הפועל המזרחי ובני עקיבא. השליח התרשם מתנועת הראז' ומיחידות הנוער שלה, מהחינוך המקצועי, משיעורי העברית והיהדות, ממחנות הקיץ ומחלוקת הביגוד והמוזון לבני הנוער העניים. לדאז' היו סניפים בכל ערי מרוקו, והיא נהנתה מתמיכה כספית ניכרת של הג'וינט.⁶⁹ השליח גם ציין, שבני נוער רבים מתנועה זו נרשמו לעלייה על בסיס אינדיבידואלי.⁷⁰ הוא עמד בקשרים הדוקים גם עם הנהלת הצופים היהודים. הוא מצא בתנועה בני נוער מחולקים לשכבות גיל (9-13, 13-17, 17-18, 18-22), שקיבלו שיעורים בתרבות עברית וצרפתית. הם שרו שירים ישראליים וארגנו משחקים. השליח פעל למען העמקת החינוך, תוך שימת דגש על לימודי דת ועל שיעורים בתולדות ההתיישבות היהודית.⁷¹

למרבה האירוניה, דווקא בשעה שהיחסים בין תנועות הנוער הציוניות החלוציות לבין תנועות הנוער הלא-ציוניות עמדו להתהדרק – חלו במרוקו התפוכות פוליטיות, שחוללו מפנה לרעה בפעילות הציונית בכלל ובפעילות תנועות הנוער הציוניות בפרט. סמואל ל. הבר מהג'וינט הסביר ב-1956, שהאירועים במרוקו השפיעו על פעילות כלל תנועות הנוער – קטנות וגדולות כאחד; ואם בתחילה הניחו שאפשר יהיה למוג את תנועות הנוער השונות בתנועת הנוער המרוקנית, התברר עד מהרה שהדבר אינו בר ביצוע. באשר לתנועות הציוניות – במחצית השנייה של 1956 חדלו הללו לפעול בגלוי⁷² ונאלצו לרדת למחתרת. אחד השליחים המרכזיים, פעיל הבונים במרוקו, חזה התפתחות זו עוד בסוף 1955. הוא הזהיר מפני פניקה, אך כתב לבנשלום והסביר, שמאחר שמרוקו הפכה למעשה למדינה עצמאית, יהיה מן הסתם צורך לשקול פעילות בחשאי:

יש חשש רציני שחלק מהשליחים יצטרך לעזוב ויתכן שהעבודה שנעשתה עד עתה בגלוי למרות שאין גוף ציוני מוכר כאן, תצטרך לעבור לפסים אחרים.

- 68 ש.ם.
69 לפי ויליאם ביין, מנהל הג'וינט במרוקו, היו באוקטובר 1952 בצופים היהודים 2,300 חניכים, ובתנועת דאז' – 3,250. *AJDC Country Directors Conference: Minutes, Paris 1952*, p. 16 (נמצא בארכיון הג'וינט בירושלים).
70 בני עקיבא/הפועל המזרחי אל ר"ר בנשלום, 3.1.1955, אצ"מ, תיקי המחלקה לענייני הנוער והחלוץ.
71 ש.ם.
72 *AJDC Country Directors Conference, Paris, October 1956*, p. 31, ארכיון הג'וינט, ירושלים.

[...] אינני חושב שגם אם יהיו שינויים הם יהיו מיד, ברור שכל עוד המשא ומתן עם הצרפתים לא נגמר סופית, אפשר יהיה עוד לעבוד וזה ענין לכמה חודשים בודאי. אבל יש כוונות לקראת העתיד וזה מורגש בכל השטחים. העלייה גוברת וענין ישראל הוא קרוב ללבם של הרבה חוגים. אמנם יש גם כאלו שלא מתכוונים או לא רוצים בנו, אך הם מיעוט ניכר, אבל הם עלולים להפריע. בדרך כלל אנו נהנים מיחס ואהדה רצינית של הציבור וזה כמובן משפיע גם על העבודה בתנועה [איחוד הנוער החלוצי, דרור, הבונים]. כאשר אני אומר תנועה, הכוונה היא לכל שטחי העבודה של המשלחת. נוסף על 4 הקנים שנכנסו למסלול עבודה רציני, אנו מטפלים בקבוצת חברים ב"אורט" ואנו בודקים [...] אפשרות של פתיחת קן במרכאש. [...] בדרך כלל אנו על דרך המלך ועוד פעם הוכיחה השטה של חינוך לטווח ארוך את יעילותה. לאחר עבודה ממושכת באותו הכיוון, הגענו לכך שאפשר כיום לדרוש מהחברים הרבה יותר ויש כבר מי שישא בעול התנועה, גם אם אנו לא נוכל להשאר כאן.⁷³

ב-1956 ירדה אפוא פעילות תנועות הנוער הציוניות למחתרת. בראש הפעילות המחתרתית הזאת עמדה תנועת "המסגרת" – גוף שהקים ב-1955 או במהלך 1956 המוסד לעליית הצלה, שבו פעלו "מתנדבים ישראלים". מרכז העצבים של "המסגרת" היה בצרפת.

במסגרת הפעילות המחתרתית הוקמו במשך הזמן מועדונים שבהם שכפלו עלונים וכרוזים שהופצו בקרב האוכלוסייה היהודית ושקראו לעלייה לישראל. (אולם נושא זה וארגון "ההגנה העצמית" הם מחוץ לתחום מחקרי). פעילי תנועות הנוער, רובם בני שבע-עשרה ויותר, ושותפיהם הישראלים הבריחו בתקופת העלייה הלא-חוקית, 1956–61, יהודים ממרוקו בתנאים קשים ביותר.⁷⁴ (על מספר שליחי תנועות הנוער ומחלקת הנוער והחלוץ בצפון אפריקה ובמקומות אחרים בשנים 1954–55, ראה נספח 3.)

סיכום

בקיץ 1956 הבינו הסוכנות היהודית וממשלת ישראל, כי תם עידן הפעילות הציונית החוקית למחצה במרוקו. העיתונות הלאומנית במרוקו התקיפה ללא הרף את הסוכנות היהודית ואת הציונים במרוקו, שהם מעודדים את היהודים להגר מהמדינה עם הונם, וזאת דווקא בתקופת משבר כלכלי עמוק במרוקו, וכי הם מכוונים אותם לישראל, שבה מגויסים העולים לצבא ונלחמים בערבים. בעיתונות הערבית הופיעו

73 "הבונים" אל ד"ר בנשלום, 19.12.1955, אצ"מ, תיקי המחלקה לענייני הנוער והחלוץ.

74 ראה מאמרי: "Zionism and the Jewish Communities of Morocco: 1956-1962"; *Studies in Zionism*, Vol.6, No. 1 (Spring 1985), pp. 119-139; "The Instability of Moroccan Jewry and the Moroccan Press in the First Decade after Independence: 1956-1964"; *Jewish History*, Vol. 1, No. 1 (Spring 1986), pp. 39-54

מאמרים בגנות עמוס רבל, מנהל "קדימה" ומחנה העולים בדרך מאוגן. אחד העיתונים ציין, שמדי חודש עוזבים את מרוקו באמצעות "קדימה" 2,500–3,000 יהודים, וקרא ליהודי מרוקו להוקיע את השליחים, ולשלטונות – לנעול את משרדי "קדימה" ואת שערי המחנה.⁷⁵ כדי להציל את מנגנון העלייה הועלתה בישראל האפשרות, כי מנגנון "קדימה" יוחלף בגוף אחר, במסווה של "חברה צרפתית" למסחר (או לתחום אחר), כתיאום עם הצרפתים.

באפריל 1956, חודש לאחר הכרזת העצמאות של מרוקו, עדיין נחוג יום העצמאות הישראלי במרוקו, בעיקר במועדוני תנועות הנוער.⁷⁶ אולם עד מהרה השתנו פני הדברים. באביב ובקיץ 1956 נותרו במרוקו רק עוד שליחים ספורים של הסוכנות היהודית, ביניהם: אריה אברהמי, יעקב חזן ומנדל וילנר. מאוחר יותר, לנוכח איומי ממשלת מרוקו העצמאית לשים קץ לעלייה, הצטרף אליהם ברוך דוברבני, ראש מחלקת העלייה בפריז, במאמץ אחרון לשכנע את שלטונות מרוקו להתיר לפחות את עלייתם של אותם כמה אלפי יהודים שהמתינו לעלייה במחנה מאוגן. לצורך זה הגיעו למרוקו גם אלכסנדר ל. איסטרמן וג'ו גולדין (גולן) מהקונגרס היהודי העולמי. המאמצים המשולבים נשאו פרי, ובסוף ספטמבר 1956 הותר ליהודים במאוגן לעזוב.⁷⁷ בצו שפרסמו השלטונות בספטמבר נאסר על יהודי מרוקו להגר לישראל ושערי "קדימה" נעלו.

שלושה היבטים עיקריים להתארגנות העלייה ממרוקו בשנים 1949–1956:

א. את מדיניות צרפת והפרוטקטורט הצרפתי במרוקו כלפי העלייה הגדיר אחד הפקידים הצרפתים הבכירים: "לא נעודד את העלייה, אך גם לא נעכב בעדה."⁷⁸ גורמים שונים טוענים כי הצרפתים גרסו בשנות החמישים כי היהודים, בהיותם שכבת ביניים מתקדמת, היוו גורם חשוב בשמירת שיווי המשקל המדיני והחברתי במרוקו, ועל כן יציאתם במספרים העוזרים את מכסת הריבוי הטבעי שלהם עלולה הייתה לסכן את מעמד צרפת במרוקו.⁷⁹ בניגוד לתיאוריה זו, שיש עדיין לברוקה, טען יעקב כרוז, איש משרד החוץ, כי המניע העיקרי להגבלת העלייה היה חששו של הנציב הכללי לקוסט, שיציאה המונית ולא מוגבלת של יהודים תגביר את

75 "קדימה", אל-ראי אל-עאם (ערבית), 22.2.1956.

76 ראה, למשל, בני עקבא ברבאט אל מכוון המודריכים, 20.4.1956, אצ"מ, תיקי המחלקה לענייני הנוער והחלוץ.

77 שמואל שגב, עמ' 104; ראה גם גרסתו של ברוך דוברבני במאמרו של מנחם כרוש, "שערי החופש נפתחו ביום הכיפורים", ידיעות אחרונות, 15.10.1965. הגרסות שונות במקצת. דוברבני המעיט בחשיבות תרומת הקונגרס היהודי העולמי במשא ומתן עם השלטונות.

78 הפרוטקטורט הצרפתי קבע ב-1955 מכסה בת 700 עולים לחודש, אך מכסה זו לא נשמרה בקפדנות. לקוסט, הנציב הכללי במרוקו ב-1955, טען בפני נציג ישראלי של משרד החוץ, כי הוא עצמו אישר מתן תעודות מסע ל-2,500 נפש, שהיו מוכנים לצאת לדרך. הוא רמז באותה שיחה כי המספר 700 אינו מספר מחייב. ראה: יעקב כרוז אל מחלקת המחקר של משרד החוץ, 20.5.1955 (כמוס), ג"מ, מ. חץ 2398.1A.

פסיכוזת הבריחה בקרב המתיישבים האירופים. כרוז דיווח כי בעת ביקורו במרוקו בחודש מאי 1955 הודיעו צרפתים לא מעטים על אי נכונותם לחדש את שירותם במרוקו ועל החלטתם לחזור לצרפת. לפי תיאוריה זו, הפרוטקטורט הצרפתי נסמך בראש ובראשונה על האלמנט האירופי בכלל ועל הצרפתי בפרט – ולא דווקא על היהודים – אך יציאה המונית של יהודים עלולה הייתה להוות תמריץ לראשונים.⁸⁰

באופן כללי, בניגוד לביקורת שהטיחו שליחי המוסד לעלייה (עד 1952) והסוכנות היהודית כרשויות הפרוטקטורט, במערכת הביטחון, כאנשי הצבא באזורי האטלס בדרום ובנציבות הצרפתית, ולהוציא הגבלות מסוימות שהטילו הצרפתים, ראינו כי החל מ-1949 התקיימה במרוקו פעילות ציונית חוקית למחצה, או, לכל הפחות, נסבלת. חופש פעולה יחסי זה יש לזקוף במידה לא מבוטלת לזכות החלטתה של ממשלת צרפת – לפעמים חרף חששה מתגובת המוסלמים במרוקו – להתאים את מדיניותה למציאות החדשה שנוצרה עם הקמת מדינת ישראל. התפתחות הקשרים בין ממשלת ישראל לממשלות הרפובליקה הרביעית הגבירה את הבנתם של הצרפתים לנושא העלייה. בדיעבד אפשר לקבוע, שלולא תמיכת הצרפתים היו ידי המוסד לעלייה, הסוכנות היהודית והארגון הציוני המרוקני כבולות.

ב. לעתים קרובות עולה השאלה, האם היה זה מן התבונה להקים את מנגנוני הסוכנות היהודית, שעסקו בהכשרה תרבותית-חינוכית של העולים בעודם במרוקו, או שמא מוטב היה להתמקד בארגון עלייה בקנה מידה נרחב, ורק מאוחר יותר, לאחר בוא העולים ארצה, לעסוק בהכשרתם? התשובה לשאלה זו בוודאי אינה חד-משמעית, ויש להניח שחוקרים רבים עוד ידונו בה. עם זאת, לאור הבעיות הפנימיות בישראל, ולנוכח האקלים הפוליטי החיובי במרוקו, במיוחד בשנים 1949–1954, שאפשר פעולה כמעט חופשית של גופים לא ציוניים וציוניים כאחד, אפשר להבין מדוע הועדפה אופציה זו. ממשלת ישראל והסוכנות היהודית הבינו אמנם, שהקולוניאליזם באפריקה הוא תופעה בת חלוף, אולם איש לא היה מסוגל להצביע על מועד משוער לסיומה. ולפיכך, רק מאז המחצית השנייה של 1954 – לאחר תבוסת הצרפתים בדיאן-ביין-פו (שעורדה גורמים לאומנים בצפון אפריקה), ובעקבות ההתקוממות במרוקו הצרפתית, המהפכה באלג'יריה והתסיסה בתוניסיה – הגיעו הממשלה והסוכנות לכלל מסקנה, שהגיעה העת לפעול, וכי יש להשלים את הפעילות החברתית-תרבותית – חשובה וחיונית ככל שתהיה – באסטרטגיה של עלייה מוגברת.

ג. בהתחשב בתקופה הקצרה יחסית שבה פעלו נציגי הסוכנות היהודית במרוקו, האם אפשר לסכם ולומר כי הפעילות הציונית החוקית למחצה במרוקו נכשלה? אינני נוטה לגרוס כך.

ראשית, חרף היריבות האישית, הפיצול הארגוני במפעלי הסוכנות והתחרות

האידיאולוגית בין השליחים השונים, ובינם לבין הציונים המקומיים, נעשתה בסופו של דבר במרוקו פעילות ציונית אפקטיבית, אם כי ההצלחה ברוב התחומים הייתה חלקית. במרוקו התפתחה אליטה יהודית ציונית, שסחפה לשורותיה תומכים רבים במרכזים העירוניים, אף אם לא כולם פעלו במסגרת הארגון הציוני המרוקני, והיא תרמה לא מעט לקידום ולארגון העלייה.

בנוסף לכך, בניגוד לדעותיהם של כמה שליחים, אפשר לקבוע שתנועות הנוער, הציוניות והלא-ציוניות כאחת – אף שמספר חבריהן היה מועט – היו דינמיות, והראיה שבתקופת העלייה הבלתי ליגלית של שנות ה-40 ובמיוחד בסוף שנות ה-50 ובתחילת שנות ה-60, כשהעלייה נאסרה, סייעו חבריהן וחברי הארגון הציוני המרוקני בארגון העלייה החשאית.

התנועה הציונית אמנם לא הצליחה לחדור לשדרות רחבות של הציבור היהודי במרוקו, ואף לא השכילה להפוך את הציונות הדתית-מסורתית של יהדות מרוקו לציונות פוליטית (ולפיכך גם לא הפכה לתנועה המונית), אך למרות זאת היו הישגיה גדולים יחסית. הפעילות החינוכית של הסוכנות ושל ארגוני חינוך אחרים הכשירה צעירים, בעיקר בערים, לקראת החיים בישראל.

ובסופו של דבר אין לשכוח, שהודות לפעולות המוסד העלייה והסוכנות היהודית באמצעות "קדימה", הודות לפעולות עליית הנוער בסיוע הציונים המקומיים ויזמות ציוניות אחרות, וחרף מדיניות הסלקציה, הגיעו ארצה ממרוקו בין 1949 ל-1956 קרוב ל-100,000 יהודים.

נספח

ההסכמים שפתחו את שערי העלייה ממרוקו: 1949

מקור: ארכיון ההגנה, מרוקו 5 / 14

(תרגומים מצרפתית)

לא לפרסום!

קובלנקה, 9.3.49

לכבוד

גנרל ג'וזף

רזידנט גנרל של צרפת למרוקו

גנרל,

הרשה נא לי להביא לך, בעת עזבי את מרוקו, עד כמה נגעה אל לבי קבלת הפנים הלבבית ומלאת ההבנה שבה כבדתני ב-7 למרץ.

- סבורני שטוב אעשה אם אחזור בכמה מלים על פרטי התכנית שעליה שוחחנו בפגישתנו ושהואלת להסכים לעקרונותיה.
1. נראה היה שיש צורך בהבראת המצב הבלתי מסודר של הגירת היהודים ממרוקו לישראל. הסוכנות היהודית לישראל, שאחריותה בענינים אלה ידועה לך, מרגישה צורך בארגון רצינולי.
 2. אין הענין רק באינטרס של מדינת ישראל. סבורים אנו שצרפת יכולה להגדיל את השפעתה במזרח כולו הודות להגירת היהודים ממרוקו לישראל, כתנאי שהמהגרים ממרוקו הצרפתית יהיו לכבוד לארץ המגנה עליהם.
 3. מבחינה מעשית יש לנקוט בעקרון בחירה כמה שנוגע להגירה ממרוקו לישראל. והוסכם שנציגי מחלקת ההגירה של הסוכנות היהודית לישראל יתחילו בבחירת המועמדים לפי הדרישות הרגילות (גיל, בריאות, מצב משפחתי, כשר מקצועי).
 4. כדי להמנע מסיכוכים יוקם משרד בקזבלנקה שמתפקידו יהיה להסדיר את ההגירה. הוא יעבוד תחת כסות של חברה לעזרה סוציאלית הקיימת כבר. במשרד זה יעבדו כמה מומחים להגירה. הם ייבחרו לפי יעילותם וכשרם לשמור סוד. יציגו אותם כעובדים סוציאליים ותהיינה להם הסמכויות והאחריות הדרושות למילוי תפקידם באין מפריע.
 5. שום עבודה ממין זה לא תהיה אפשרית בלי עזרה מצד הארמיניסטרציה של הפרוטקטורט. דבר זה מצריך עיון ונתינת הקלות טכניות למעשה. חוץ מזה יקבע פקיד ממשלתי גבוה שמתפקידו יהיה לנקוט בצעדים רצויים.

באופן מעשי נראה הצורך:

- (א) לרכז ברבט את כל הבקשות הפרטיות לויזות יציאה של יהודים מרוקאים שאפשר יהיה להניח שהם מועמדים להגירה.
- (ב) לסדר בשביל הנ"ל אפשרות קבלת ויזה קולקטיבית.

התוצאה הישירה שבנקיטה בצעדים הנ"ל תהיה לסלק את אפשרויות הקורופציה. תוצאה אחרת תהיה שיפחת הלחץ להגירה שנגרם ע"י חלק מהישוב היהודי, באותה מידה שלחץ זה נגרם ע"י הנחה שהיזמה הפרטית בלבד מאפשרת יציאה מהארץ. יותר קל יהיה לשמור על הסדר, כאשר האוכלוסיה היהודית תבין שיש צורך להכנע להסדרים של ארגון אחד.

לבסוף, מרשה אני לעצמי לחזור: שאין השאלה עוסקת בהרחקת "שמנה" של היהדות המרוקאית או במילוי מדינת ישראל הצעירה בחולים וזקנים. אין גם הכוונה לחסל את היהדות המרוקאית במשך שנתיים או שלש שנים. תכניתנו היא הגירה קבועה, מאורגנת, שגדלה יקבע, מובן מאליו, בנסיבות ובאפשרויות הטכניות, אבל כדי לתת את סדר הגודל יש להעריך, אחרי שיוקם הארגון, הגירה של 1500-2000 נפשות לחדש, דבר שלא ישנה בהרכבה את קצב העזיבה בעבר. חושבני שסכמתי

בנאמנות את שיחתנו ואת מסקנותיה, שלהן לא הבעת שום התנגדות. יכול אתה לסמוך, גנרל, על ההבנה ושמירת הסוד של אלה שימלאו תפקיד זה, כיון שהמדובר הוא במומחים או במספר קטן של עובדים. אני משוכנע מצד שני, שנמצא עזרה בין העומדים לרשותך, ומרשה אני לעצמי להוסיף, שגישתך האוהדת לבעיה זו היא סמן לסמפטיה שעליה נוכל לסמוך בעתיד.

בכבוד רב,

ג'ק גרשוני

נציג הסוכנות היהודית לישראל

קזה, 27.7.49

גנרל ג'ואן

רזידנט גנרל של הרפובליקה

הצרפתית במרוקו

א.נ.,

בהמשך לשיחותינו בפברואר האחרון, עם נציג הרזידנט, בקשר לבעיית היהודים ממרוקו לישראל, אסקר את הצעד המעשי של הבעיה.

- (1) המהגרים העוזבים את מרוקו במשותף או ביחידים יקבלו ויזות כניסה לישראל.
- (2) הוצאות החזרת מרוקאים למרוקו במקרה שמסכה זו או אחרת לא יוכלו לנסע לישראל תהיינה על חשבוננו.
- (3) ברור שעזיבת האנשים אינה צריכה לגרם לשום הפרעה כל שהיא, והאינצידנט הראשון או הקשי הפוליטי הראשון, יגרמו להפסקת היציאה, לפי דרישת הרזידנט.
- (4) היציאות לא תורשינה אלא במדה כזאת, שמספר היהודים המרוקאים שיסעו בהשגחת, ושימצאו במעבר במרסיל בדרכם לישראל לא יעבר על מספר מתקבל על הדעת, כדי להמנע מצפיפות רבה במחנות האכסנה, במרסיל. ברור היה, שבמקרה והפרפט של בוש די רון יחליט שמספר היהודים המרוקאים שנשלחו ע"י ארגוני, הנמצאים במרסיל בדרכם לישראל, יגדל על המדה, היציאות תופחתנה, או בשעת הצורך תפסקנה.

חושבני שהצהרה רשמית זו, בצרוף להבטחותינו, שעבודתנו תעשה בצנעה, תדגיש שיש, אם יש צורך בכך, את רצוננו לשתף פעולה עם שלטונות הפרוטקטורט.

שלך,

ד"ר גרשוני,

נציג הסוכנות היהודית

הנצחת השליחים של מהלכת הנער והחליץ לארצות הנולד בתקופת: 31.3.1954 - 31.1.1955

שליחים	פועלים בגולה ליום 31.1.1955		שליחים חודש בתקופה זו		שליחים חודש בתקופה זו		שליחים בתקופה 31.1.55-1.4.54		שליחים בתקופה זו		שליחים בתקופה זו		שליחים בתקופה זו
	שליחים	לנוער	שליחים	לנוער	שליחים	לנוער	שליחים	לנוער	שליחים	לנוער	שליחים	לנוער	
1. אירופה המערבית	10	4	2	4	4	10	8	5	12	5	12	12	1. אירופה המערבית
2. אפריקה הצפונית והמזרחית	3	-	2	5	2	8	3	-	12	-	12	12	2. אפריקה הצפונית והמזרחית
3. אמריקה הלטינית	8	5	-	6	1	8	7	5	19	5	19	19	3. אמריקה הלטינית
4. אפריקה הדרומית	4	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	4. אפריקה הדרומית
5. אוסטרליה	3	-	1	-	2	-	2	-	-	2	-	-	5. אוסטרליה
6. ארצות הברית וקנדה	5	2	7	14	2	14	10	-	26	10	26	26	6. ארצות הברית וקנדה
סה"כ	33	11	12	29	11	40	34	-	69	34	69	69	סה"כ
	91	30											

מקור: אצ"מ: מודר שליחים.

